

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav informačních studií a knihovnictví / Studia nových médií

Diplomová práce

Bc. Lucie Bauerová

Bezpečnost na internetu:

pomůcka pro výuku dětí ze sociálně znevýhodněného prostředí

Online safety: tool for teaching socio-culturally disadvantaged children

Vedoucí práce: Mgr. Vít Šisler, Ph.D.

V Praze 2013

Konzultantka práce: Mgr. Michaela Buchtová

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 12. prosince 2013

.....

Lucie Bauerová

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá problematikou bezpečnosti sociálně znevýhodněných dětí na internetu. Výzkumným šetřením potvrzuje hypotézu, že tyto děti nejsou dostatečně vybavené kompetencemi k předcházení možným rizikům a řešení vzniklých problémů vyplývajících zejména z používání sociálních sítí a moderních komunikačních nástrojů v prostředí internetu. Autorka práce si současně vytyčila za cíl přispět ke zvyšování zmíněných kompetencí u dětí navržením metodiky pro jejich vzdělávání s využitím metod zkušenostní pedagogiky a neformálního vzdělávání.

Diplomová práce postupně předkládá nejprve teoretická východiska a výsledky výzkumů na téma bezpečnosti dětí na internetu s důrazem na kyberšikanu, kybergrooming, kyberstalking a sexting. Dále se věnuje problematice sociálního znevýhodnění a vyloučení a přístupům jak státního, tak nestátního sektoru ke vzdělávání takto znevýhodněných dětí. Poslední, praktická část práce shrnuje výsledky výzkumu včetně jeho metodologie. Metodika bezpečného chování dětí na internetu se nachází v příloze práce.

Klíčová slova

online bezpečnost, děti, kyberšikana, kybergrooming, sociální znevýhodnění, vzdělávání, prevence

Abstract

Main topic of this thesis is safety of socio-culturally disadvantaged children on the Internet. It confirms a hypothesis that these children are not adequately equipped with skills to prevent possible risks and solve problems arising in particular from the use of social networks and modern communication tools on the Internet. The author of the thesis also aims to contribute to improving the mentioned skills of children by designing a teaching methodology. This methodology employs methods of experimental education and non-formal education as well.

The thesis shall submit the theoretical background and research findings on child safety on the Internet, with an emphasis on cyberbullying, cybergrooming, cyberstalking and sexting. It also discusses the issues of socio-cultural disadvantage and exclusion as well as governmental and NGO sector's approach to the education of disadvantaged children. Final part of the thesis summarizes the results of the research, including its methodology. The designed teaching methodology for safe Internet usage is disclosed in the annexe.

Keywords

online safety, children, cyberbullying, cybergrooming, socio-cultural disadvantage, education, prevention

Obsah

PŘEDMLUVA	6
1 ÚVOD.....	7
2 BEZPEČNOST NA INTERNETU	9
2.1 Zneužití osobních údajů.....	9
2.2 Vystavení nevhodnému obsahu	10
2.3 Projevy násilí a nenávisti	13
2.3.1 Kyberšikana	15
2.3.2 Kybergrooming	18
2.3.3 Kyberstalking	20
2.3.4 Sexting	20
2.4 Iniciativy prevence a pomoci	22
2.5 Dosavadní výzkumy	27
3 SOCIÁLNÍ ZNEVÝHODNĚNÍ	30
3.1 Sociální vyloučení.....	31
3.2 Sociální znevýhodnění v historii.....	32
3.3 Přístup státního sektoru.....	33
3.4 Přístup nestátního sektoru.....	34
4 POMŮCKA PRO VÝUKU	37
4.1 Zkušenostní učení a neformální vzdělávání.....	37
4.2 Metodologie výzkumu	39
4.3 Workshop.....	42
4.4 Sběr dat a vyhodnocení workshopu	48
4.4.1 Celkové zhodnocení výzkumu	57
4.5 Doporučení pro další praxi a výzkum.....	63
5 ZÁVĚR	65
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	67
SEZNAM TABULEK	74
SEZNAM ZKRATEK	75
PŘÍLOHA	I

Předmluva

Diplomovou práci *Bezpečnost na internetu* předkládám jako příspěvek do společenské diskuse na téma dětské bezpečnosti v souvislosti s využívání nových médií a moderních komunikačních nástrojů. Zaměřuji se zejména na situaci mezi sociálně znevýhodněnými dětmi. Na úvodní kompilační část práce, která přináší základní vhled do problematiky dětské bezpečnosti na internetu, navazuji vlastním výzkumem a návrhem metodiky vzdělávání sociálně znevýhodněných dětí k bezpečnému používání internetu.

Vlastní práce má rozsah 69 normostran a celek včetně přílohy pak 83 stran textu. Při odkazování na autory a díla, ze kterých v práci čerpám, jsem se řídila citační normou ČSN ISO 690 (2011). Pro odkazy v textu jsem zvolila metodu citování v tzv. harvardském stylu. Odkazy v kulatých závorkách nejčastěji udávají autora a rok publikování citovaného zdroje. Kompletní bibliografické citace uvádím abecedně řazené na konci práce v seznamu použitých zdrojů. V textu používám i systém průběžných poznámek, které slouží zejména k vysvětlení pojmů a doplnění detailů pod čarou na téže straně.

1 Úvod

Bezpečnost dětí na internetu je aktuální, v médiích často diskutované téma. Většinová společnost bohužel nemá do této problematiky dostatečně hluboký vhled. Nezná potenciální rizika ani možné následky vystavení dětí nevhodnému obsahu nebo projevům násilí a nenávisti vůči nim, neumí předcházet rizikovým situacím na internetu ani řešit případné vzniklé krize. Důkazem toho jsou stále nové případy dětských obětí kyberšikany nebo kybergroomingu.

Mou motivací k volbě cílové skupiny dětí ze sociálně znevýhodněného prostředí je skutečnost, že jsem tři roky pracovala jako dobrovolnice v obecně prospěšné společnosti Člověk v tísni. Individuálně jsem doučovala děti v rodinách ohrožených sociálním vyloučením a měla jsem tak možnost nahlédnout na tuto problematiku zblízka. Častým problémem této skupiny lidí je nerespektování instituce školy jako rovnocenného partnera ve výchově a vzdělávání svých dětí. Z toho důvodu vstupují do spolupráce se školou jen v omezené míře. Toto chování má negativní dopad na vzdělávání sociálně znevýhodněných dětí ve všech oblastech včetně bezpečného používání internetu. Navíc rodiče těchto dětí mohou mít i snahy škol a přidružených iniciativ vzdělávat v problematice online bezpečnosti také je samotné. Tito rodiče navíc často otevřeně přiznávají svou nedostatečnou vědomostní kapacitu pro samostatné vzdělávání svých dětí, jak vím z vlastní zkušenosti.

Na základě výše zmíněných úvah a zkušeností jsem zformulovala hypotézu, že *děti ze sociálně znevýhodněného prostředí nejsou dostatečně vybavené kompetencemi k předcházení a řešení rizikových situací na internetu.*

Vzhledem ke specifickým cílové skupiny se pokusím hypotézu potvrdit výzkumnou metodou zúčastněného pozorování. Vhodné podmínky pro pozorování jsem se rozhodla vytvořit pomocí souboru simulací modelových rizikových situací z prostředí internetu. Implementace navržené série simulací tak bude sloužit jako stimul k vyvolání chování u respondentů pro sběr dat během výzkumu, a současně jako výuková pomůcka vhodná pro další využití v praxi neformálního vzdělávání s cílem zprostředkovat dětem praktickou zkušenost s nebezpečnými jevy na internetu a umožnit jim čerpat z vlastní zkušenosti při rozpoznávání a řešení těchto rizikových situací v budoucnu.

Cílem mé práce je tedy jak potvrdit nebo vyvrátit stanovenou hypotézu, tak navrhnout výukovou pomůcku vhodnou pro použití v prostředí neformálního vzdělávání.

První, teoretickou část práce rozdělují do dvou kapitol. V první z nich rozpracovávám a kategorizuji nejruznější rizika online prostředí ve vztahu k dětskému uživateli. Navazuji rešerší nejdůležitějších iniciativ prevence a pomoci obětem negativních vlivů internetu a krátce se věnuji i přehledu dosavadních výzkumů s tematikou bezpečnosti dětí na internetu, ze kterých jsem také čerpala. V následující kapitole představuji problematiku sociálního znevýhodnění z pohledu státu i v pojetí nestátních organizací se zaměřením na obecně prospěšnou společnost *Člověk v tísni*.

Ve druhé, praktické části diplomové práce operacionalizuji navrženou hypotézu, popisuji výběr zkoumaného vzorku populace i použitou výzkumnou metodu. Podrobně rozpracovávám výzkumný nástroj – soubor simulací včetně pozorovaných indikátorů a dalších náležitostí nezbytných pro implementaci simulací do podoby uceleného workshopu. Následuje popis průběhu realizovaného workshopu a vyhodnocení sebraných dat. Na závěr zhodnocuji i implementaci výukové pomůcky a navrhuji úpravy a možnosti jejího dalšího využití v praxi.

Veškeré podklady, poznámky a podněty k workshopu shrnuji i do podoby ucelené metodiky vhodné k tisku a použití v neformálním vzdělávání s malými skupinami dětí nejen ze sociálně znevýhodněného prostředí. Metodiku připojuji k práci v příloze.

2 Bezpečnost na internetu

V této kapitole se budu věnovat bezpečnosti dětí na internetu a v situacích souvisejících s online aktivitou. Děti jsou významnou rizikovou skupinou napříč sociálními, ekonomickými i jinými vrstvami již od nejútlejšího věku. Zaměřím se zejména na děti, které již započaly povinnou školní docházku, protože ty přicházejí do styku s počítačem nebo jiným zařízením připojeným k internetu denně nebo téměř denně. A nemusí to být nutně jen doma pod dohledem rodičů, ale i ve škole, knihovně nebo u přátel (Livingstone et al., 2011).

S příchodem do školy, kde se děti naučí číst a psát, se zásadním způsobem promění jejich aktivita v online prostředí. Pokud byli aktivní na internetu i do té doby, více než 50 % času věnovali hrám a přibližně 40 % sledování videa. Se schopností číst a zejména psát přibývá úměrně věku i prostor věnovaný psaní krátkých zpráv a chatování. Kolem věku 7-8 let se děti v souvislosti s rozvojem komunikace na internetu zapojují i do online komunit (Findahl, 2009).

V každodenním životě děti přicházejí do styku s hrozbami nejrůznějšího charakteru a prostředí internetu není žádnou výjimkou. Agresoři i zde využívají neschopnosti dítěte ubránit se, a tak dochází k projevům násilí a nenávisti v podobě kyberšikany, sextingu, kybergroomingu a kyberstalkingu nebo jevům potenciálně nebezpečným, jako je vystavení dítěte nevhodnému obsahu nebo zneužití jeho osobních údajů. Těmto jevům se budu dále věnovat v následujících podkapitolách.

2.1 Zneužití osobních údajů

Získání a zneužití osobních údajů dětí může mít řadu podob i následků. Často je tento fenomén jen prvním krokem k dalším formám obtěžování a zneužívání dítěte. To se týká zejména zletilých agresorů, nepoměrně starších než jejich oběti. Ke zneužívání dat však dochází i mezi vrstevníky a ústí např. v krádež identity nebo kyberšikanu.

Pojem *osobní údaje* vymezuje Zákon o ochraně osobních údajů (Česko, 2000) jako „jakoukoliv informaci týkající se určeného nebo určitelného subjektu údajů. Subjekt údajů se považuje za určený nebo určitelný, jestliže lze subjekt údajů přímo či nepřímo identifikovat zejména na základě čísla, kódu nebo jednoho či více prvků, specifických pro jeho fyzickou,

fyziologickou, psychickou, ekonomickou, kulturní nebo sociální identitu“ a současně rozumí „subjektem údajů fyzickou osobu, k níž se osobní údaje vztahují”.

Nejčastějším způsobem **získání osobních údajů** predátorem je princip odměny, tzv. *luring*. Agresor může z dítěte vymoci např. fotografii nebo adresu příslibem dobití kreditu v mobilním telefonu nebo jiným dárkem. Jak uvádí Kopecký (2010a), rizikovou skupinou pro tento jev jsou zejména děti ze sociálně slabých rodin nebo dětských domovů.

Dalším běžným způsobem vymáhání osobních údajů je zatajení vlastní identity a získání si důvěry oběti. Stejně jako v případě *luringu* i tuto praktiku využívají zejména dospělí útočníci, kteří se vydávají za vrstevníka oběti, navazují s ní přátelský vztah a získávají cenné informace. Takto získaná data agresori následně zneužívají k manipulaci s obětí, vydírání či zastrahování (dále viz kapitola 2.3. *Projevy násilí a nenávisti*).

Děti často **zveřejňují své osobní údaje** i samy. Z výzkumu prováděného mezi 11-17letými dětmi vyplynulo, že 75 % z nich na internetu zveřejňuje své jméno a příjmení, 58 % e-mailovou adresu a 55 % fotografii obličeje. Se zasíláním těchto údajů cizím osobám na internetu, souhlasí v každém z případů přibližně o 20 % méně dětských respondentů. Ne vždy však děti takto jednájí z nevědomosti, že se jedná o rizikové chování. I přesto, že 66 % dětí považuje sdílení nebo posílání fotografií svého obličeje za riskantní, 50 % dětí vyhoví žádosti o zaslání fotografie od cizí osoby na internetu (Kopecký a Kožíšek, 2013).

Z výzkumu *Risks and safety on the internet* (Livingstone et al., 2011) vyplývá, že každé jedenácté dítě starší 11 let má zkušenost s jedním nebo více případy zneužití osobních údajů. 7 % dětí zažilo situaci, kdy někdo použil jejich heslo za účelem získání citlivých dat nebo ukradení identity. Proti 4 % dětí pak někdo použil jejich osobní údaje způsobem, který dítě neschvalovalo.

2.2 Vystavení nevhodnému obsahu

Mezi nejčastější druhy nevhodného obsahu patří pornografie, prostituce, zobrazování násilí nebo extremismu a dalších forem neetického jednání. Některé ze zmíněných forem obsahu jsou nezákonné, v případě jiných je nezákonné vystavovat takovému obsahu dítě. I přesto se s takovým obsahem děti dostávají do styku při běžném používání internetu. Zásadní rozdíl je ve vnímání míry nevhodnosti takového obsahu dětmi různého věku, jejich rodiči i

odborníky z řad dětských psychologů. Další charakteristikou této skupiny rizik je skutečnost, že přibližně polovina dětí vystavených nevhodnému obsahu o tom nikomu neřekne, ačkoli se podle nich jednalo o znepokojující událost (Livingstone et al. 2011, Priebe et al. 2013).

Skupina dětí ve věku 9-10 let nejméně často udává, že na internetu narazily na nevhodný obsah. Jen 9 % dětí tohoto věku se setkalo v posledním roce s něčím, co je rozrušilo, nebo považovalo za něco, co neměly vidět. Oproti tomu starších dětí, které se s takovým obsahem setkávají, je 11-15 %. Rodiče dětí, které se s podobnými zkušenostmi samy neshodí, se o vzniklém riziku nemusí nikdy dozvědět. V průměru mají rodiče sklon podceňovat riziko vystavení dětí nevhodnému obsahu na internetu. Děje se to zejména v rodinách se staršími dětmi a v sociálně slabých rodinách (Livingstone et al., 2011).

Dosavadní výzkumy ukazují, že rizika ohrožující děti v offline a v online prostředí jsou úzce propojená. Hasebrink et al. (2011) zjistili, že děti, které vyhledávají materiály se sexuální tematikou offline, mají sedmkrát vyšší předpoklad vyhledávat stejný obsah i online. Jako protiváha ale stojí data, ze kterých vyplývá, že asi polovina dětí je vystavená pornografickému materiálu náhodou. Pokud jde o **obsah se sexuální tematikou**, ať už v podobě obrázků nebo videa, každé páté dítě potvrdilo, že se s takovým obsahem v posledním půlroce setkalo, a polovina z nich dokonce vícekrát měsíčně. 14 % dětí se sexuálním obsahem přišlo do styku na internetu. U 46 % dětí vystavených sexuálnímu obsahu online se tak stalo prostřednictvím pop-up okna, 32 % dětí na tento obsah narazilo na video serveru podobnému YouTube a dále také na herních portálech nebo sociálních sítích (Livingstone et al., 2011).

Zobrazení nahoty nebo sexu může u dětí s nedostatečnou fyzickou a psychickou zralostí vyvolávat pocity znepokojení, zmatení nebo dokonce viny. Nebezpečný je i takový obsah, který může ohrožovat rozumový, citový nebo mravní vývoj dítěte a v důsledku negativně působit na jeho psychické i fyzické zdraví. Nejčastěji se jedná o zobrazování násilí, prostituci, tvrdou pornografii, webové prezentace a blogy pro-ana¹, projevy a propagace extremismu. Zpřístupnění takového obsahu, který dítě svádí k zahálčivému nebo nemravnému životu, může být považováno za trestný čin ohrožování výchovy dítěte (Česko, 2009), nemluvě o nezákonnosti některých zmíněných aktivit samotných.

¹ Výraz pro-ana, nebo také pro-anorexia, někdy také pro-mia (pro-bulimia) označuje komunitu prosazující poruchy příjmu potravy jako životní styl a svobodnou volbu každé ženy nebo také prostředí pro svobodné sdílení zkušeností a vzájemnou podporu pro trpící poruchou příjmu potravy (Pro-ana, 2013).

Extremistická hnutí a jejich propagace na internetu jsou nejen nezákonné², ale pro dospívající a sociálně vyloučené jedince také nanejvýš rizikové. Osoby ze zmíněných ohrožených skupin mohou mít nenaplněné základní sociální potřeby, a deprivaci si mohou kompenzovat seberealizací v některém z extremistických hnutí např. ničením cizího majetku, konáním násilných a jiných trestných činů (NCBI, 2012).

Násilí je na internetu zobrazováno v nejrůznějších formách od online her přes zpravodajství po volně vznikající a šířený uživatelský obsah. Tento fenomén může být nebezpečný zejména pro dospívající chlapce. Ti v tomto období přirozeně vzhlíží k silným mužským vzorům, kteří na internetu ale často nabývají podob neporazitelných hrdinů neznajících bolest a zabíjejících své nepřátele. Děti touto cestou přejímají nerealistické vzory a společensky nepřijatelné modely chování. Pod vlivem všudypřítomných výjevů s tematikou násilí se mohou stát i samotnými tvůrci a šířiteli násilného obsahu. Bez schopnosti vcítění se do oběti dětský agresor na mobilní zařízení natočí páchané násilí nebo ponižování a zveřejní je na internetu (NCBI, 2012c). Takové jednání může mít pro oběť násilného činu a jeho následného zveřejnění i tragické následky (viz kapitola 2.3.1 *Kyberšikana*).

Možné nebezpečí ve vystavování dítěte násilnému obsahu zejména ve formě obrazu a videa na internetu shledává i někdejší vedoucí Linky bezpečí Martin Klouda, který říká, „že sledování těchto materiálů může především u mladších dětí způsobit až psychické trauma. Navíc zde může docházet k určitému emočnímu oploštění v tom smyslu, že děti si navykou na násilný obsah na internetu a v reálném životě mohou otupět k potřebám druhých“ (ČTK, 2008).

Webové prezentace a fóra s tematikou pro-ana jsou v odborných kruzích kontroverzní. Jedna skupina mluví v jejich prospěch a vyzdvihuje jejich podpůrnou a sociální funkci pro pacienty trpící poruchou příjmu potravy. Druhá skupina aktivity pro-ana odsuzuje pro podněcování dětí a mládeže k sebepoškozování a pro znesnadňování léčby anorektických a bulimických pacientů. Brotsky a Giles (2007) ve svém výzkumu nepotvrzují plnohodnotnou schopnost webů prezentujících se jako pro-ana a jejich uživatelů a správců zastávat

² Propagátoři extremismu prostřednictvím internetu se mohou dopustit podle platného trestního zákoníku následujících trestných činů: § 403 založení, podpora a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka, § 404 projev sympatií k hnutí směřujícím k potlačení práv a svobod člověka, § 352 násilí proti skupině obyvatelů a proti jednotlivci, § 355 hanobení národa, rasy, etnické nebo jiné skupiny osob a § 356 podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod (Česko 2009).

dlouhodobou kontinuální podporu vyhledávanou osobami postiženými poruchou příjmu potravy.

Podle některých úhlů pohledu může být jistou formou nevhodného obsahu i **reklama**, a to ta **cílená na dětského diváka** a uživatele i ta určená pro jinou cílovou skupinu, ale stále přístupná dětem. Jedná se spíše o otázku etiky, zda je vhodné reklamou ovlivňovat cílovou skupinu, která není schopná rozpoznat momentální vliv reklamy, a jen některé evropské státy přistupují k legislativním opatřením s cílem minimalizovat vliv reklamy na děti. Zastánci komerčního působení na děti se opírají o výzkumy potvrzující schopnost dětí reklamu i její smysl rozpoznávat, současně je ale nutné dodat, že ne všechny výzkumy se vedle televizních reklam zaměřují i na další formy a strategie, jako jsou product placement³, virální marketing, sponzoring, brand advocacy⁴ a další (Livingstone, 2009; Cebe et al., 2011). Jisté ale je, že schopnost vyhodnocovat záměr reklamních sdělení a jejich vztah k realitě vyžaduje alespoň základní mediální gramotnost (MŠMT, 2013), která u dětí předškolního nebo nižšího školního věku nemusí být dostatečná.

2.3 Projevy násilí a nenávisti

Tato kapitola se od předchozí liší zejména zacílením obsahu. V předchozí kapitole se jednalo zejména o obsah, jehož tvůrci a šířitelé nemusí být nutně agresivně zaměřeni svou aktivitou na internetu proti dětskému uživateli. Rizikovost vystavení dítěte nevhodnému obsahu do značné míry pramení i z vlastností internetu jako média, tedy nekonečných možností šíření, přetváření a používání takového obsahu. Výrazný vliv na míru ohrožení dítěte takovým obsahem má samozřejmě i dostupnost internetu jako takového a možná omezení přístupu k němu např. ze strany rodičů nebo jiných autorit.

Tato kapitola se naopak zaměřuje na aktivity agresorů, kteří nevhodný a nebezpečný obsah včetně nenávistných projevů nebo snah o zneužití cílů přímo na dětského recipienta a využívají k tomu anonymitu internetu.

³ Product placement je forma skryté reklamy. Většinou má podobu umístění propagovaného názvu nebo loga do jiného díla, a to nejčastěji filmu, seriálu, videohry apod. (Product Placement, 2013).

⁴ Brand advocacy je marketingová metoda využívající postavy tzv. brand ambasadora, který má za úkol propagovat produkt nebo službu a zprostředkovávat, umocňovat a zkvalitňovat vztah k tomuto produktu/službě (Brand ambassador, 2013)

Problémy, jako páčání násilí na dětech, jejich šikana a zneužívání, byly známy už v době před informační společností. S příchodem informačních a komunikačních technologií tyto problémy nabývají nových podob a říkáme jim kybergrooming, kyberšikana, sexting apod. (viz níže). Postupně je společnost začala rozpoznávat, pojmenovávat a podnikat v boji proti těmto jevům náležitě kroky. Velkým problémem je, že dnešní děti, ač tzv. *digital natives*⁵, často nepovažují události v online prostředí za tak závažné jako ty v offline světě. Podle Leandera (2008) děti vypovídající o zkušenosti se sexuálním obtěžováním na internetu nepodávají kompletní výpovědi, oproti dětem vypovídajícím o fyzickém obtěžování. Proto je důležité děti vzdělávat ve specifikách online prostředí a v tom, že činy zde spáchané mohou mít velice reálné a bohužel i tragické důsledky. Jinými slovy: svět internetu je stejně reálný jako ten mimo něj.

Jeden z aktuálních fenoménů kyberprostoru, který svou charakteristikou zasahuje hned několik výše zmíněných rizikových oblastí, se nazývá *hate speech*. Nejedná se o nic jiného než o diskriminující, rasistické, šikanující a extremistické projevy v anonymním prostředí internetu ve třech základních formách:

- statické webové prezentace s extremistickým nebo jinak nenávistným obsahem;
- interaktivní a proměnlivé platformy, jako jsou blogy, diskusní fóra, chaty s nenávistnými příspěvky uživatelů;
- online hry s nenávistným obsahem, které po uživateli přímo vyžadují agresivní chování vůči skupině lidí.

Zásadní diskuse, která se odehrává na téma *hate speech* má lidskoprávní charakter. Zatímco jedna strana usiluje o vymýcení diskriminujících a nenávistných projevů a jejich postihnutelnost, druhá argumentuje proti takovým krokům poukazováním na omezování práva na svobodu projevu. První strana jako protiváhu předkládá, že nenávistné projevy na internetu mohou omezovat lidské právo na svobodu a osobní bezpečnost a právo na život v komunitě bez diskriminace (Földi, 2012).

⁵ Jako *digital natives* je označována generace dětí, která již vyrůstá obklopená digitálními technologiemi. Internet je pro ně přirozeným prostředím pro hru, učení i komunikaci. Jejich rodiče jsou pak pravděpodobně z generace označované jako *digital immigrants*, tedy ti, kdo se digitálními technologiím a životu s nimi neustále přizpůsobují (Prensky, 2011).

2.3.1 Kyberšikana

Kyberšikana je závažné v médiích často diskutované téma a na oběti může mít dalekosáhlé ne ještě zcela prozkoumané následky v nejhorších případech končící i jejich smrtí. Kyberšikana, také označovaná jako kybernetická šikana, internetová nebo počítačová šikana a v angličtině jako cyberbullying, je formou šikany⁶, kterou poslední generace přenesla i do prostředí nových médií, čímž tato forma šikany získala některé nové charakteristické rysy. Kyberšikana je:

- časově neomezená, díky připojení k internetu nebo přes mobilní telefon může útočník působit kdykoliv;
- prostorově neomezená, neodehrává se jen v budově školy, ale před širokým publikem na sociálních sítích, chatovacích místnostech a mobilních telefonech kamarádů útočníka i oběti;
- anonymní, oběť nemusí znát agresora, ačkoliv je to často osoba z blízkého okolí (Fileccia et al. 2012).

Dalším specifikem kyberšikany je skutečnost, že se často jedná o **neúmyslné ublížení** nebo jiné poškození oběti. Značná část zaznamenaných útoků byla pouze nedomyšleným důsledkem nevhodného žertu.

Obě formy šikany – online i offline na sebe mohou být úzce navázány a jedna forma může ovlivňovat druhou. Jak již zmiňuji výše, offline a online rizika jsou úzce propojená. Výzkum *Risks and safety on the internet* (Livingstone et al. 2011) přichází s poznatkou, že oběti šikany v offline prostředí jsou patnáctkrát rizikovější skupinou stát se i obětí kyberšikany, než děti které se s šikanou neseťkaly. S výzkumem *Nebezpečí internetové komunikace III* přinášejí Kopecký, Szotkowski a Krejčí (2012) zjištění, že více než 56 % českých dětí se setkalo s některou z **forem kyberšikany**, a to nejčastěji s verbálními útoky, obtěžováním prozváněním, vyhrožováním a zstrašováním, ponižováním a ztrapňováním šířením fotografie nebo videa či krádeží identity. Tou nejběžnější formou bývají verbální útoky. Kopecký, Szotkowski a Krejčí (2012) přichází se zjištěním, že dokonce 31,6 % z téměř

⁶ Šikanu definuje např. Michal Kolář (2001) jako situaci, kdy „jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci“.

11 tisíc dětských respondentů výzkumu se setkalo právě s touto formou napadení v kyberprostoru.

Jak vyplývá ze zmíněných forem, i **nástroje na šíření kyberšikany** jsou velice rozmanité. Nejčastěji se jedná o internetové diskuse, chaty, e-maily, SMS, instant messengery, webové stránky, sociální sítě, online hry a další. Mezi českými uživateli mají největší oblibu sociální sítě Facebook, Lidé, Google+, Spolužáci.cz a Twitter (Kopecký, Szotkowski a Krejčí, 2012; Kopecký a Kožíšek, 2013).

Kromě stolních počítačů a notebooků hrají v případě kyberšikany významnou úlohu i **mobilní telefony** a jiná mobilní zařízení. Ta umožňují vedle rozesílání zpráv a telefonátů také pořizovat obrazový záznam v podobě fotografií a videí, upravovat je, okamžitě nahrávat na internet a sdílet na serverech podobných YouTube a dalších sociálních sítích, které jsou nejčastěji používanou platformou pro kyberšikanu (více než 40 % všech útoků). Tyto specifické formy útoku získaly speciální označení. V případě tzv. *outingu* dochází zaznamenání a šíření videa nebo fotografie (nejčastěji právě pomocí mobilního telefonu), na kterých je oběť v choulostivé situaci např. na toaletě nebo při převlékání. Jinou, brutálnější variantou, je tzv. *happy slapping*, při níž nejčastěji skupina útočníků pořídí záznam fyzického napadení oběti a ten pak šíří mezi kamarády své i oběti a široké publikum na internetu (NCBI, 2012d).

Další častou formou útoku bývá obtěžování neustálým **prozváněním mobilního telefonu** oběti, ke kterému se hlásí více než 23 % dotázaných (Kopecký, Szotkowski a Krejčí, 2012).

Kopecký, Szotkowski a Krejčí (2012) přicházejí i se zjištěním, že každé dvanácté dotázané dítě se setkalo s **krádeží identity**, tedy s tím, že se někomu cizímu podařilo proniknout do respondentova účtu na sociální síti nebo e-mailu a jednat jeho jménem za účelem poškození oběti útoku.

Znamé případy kyberšikany

Česká a světová média, ale už i odborná literatura popisuje celou řadu ukázkových případů kyberšikany, které v nejednom případě končí i smrtí oběti.

Za první takový případ se považuje kauza tzv. *Star Wars Kid*, neboli kanadského chlapce jménem Ghyslain Raza, který se proslavil domácím videem na téma Hvězdných válek. Video na internet umístili v roce 2003 chlapcovi spolužáci, aby se celý svět mohl pobavit jeho

zaujetím pro simulovaný souboj s tyčí namísto světelného meče i očividnou nadváhou, což se brzy skutečně stalo. Video během několika týdnů viděly miliony lidí, dočkalo se nespočtu komentářů a parodií, které dodnes kolují po internetu. Ghyslainem náhlá nemilá popularita otřásla natolik, že se musel podrobit dlouhodobému psychiatrickému léčení (Eckertová a Dočekal, 2013).

Některé případy kyberšikany končí i sebevraždou oběti. Jedním z nejnovějších je i případ dvanáctileté dívky z Floridy jménem *Rebecca Ann Sedwick*. Asi dva roky trvající útoky na její osobu měly podobu jak tradiční školní šikany, tak později i elektronického, zejména verbálního, napadání a nabádání k sebevraždě. Útokům prostřednictvím sociálních sítí Facebook, Ask.fm, Instagram a Kik Messenger Rebecca nakonec podlehl (Daily mail reporter, 2013).

Řešení kyberšikany

Proti kyberšikaně se nelze s naprostou jistotou uchránit. Odborníci na bezpečnost na internetu ale doporučují dodržování několika zásad pro její **minimalizaci**:

- respektovat ostatní uživatele internetu,
- nebýt přehnaně důvěřivý,
- nesdělovat o sobě citlivé a snadno zneužitelné informace.

Velkou váhu samozřejmě kladou i na prevenci u dětí šířením osvěty na téma rizik souvisejících s elektronickou komunikací.

Pokud jde o řešení již nastalé kyberšikany, odborná veřejnost radí obětem jak postupovat krok za krokem k úspěšnému zvládnutí elektronických útoků:

- ukončit komunikaci s útočníkem, nemstít se,
- zablokovat příchozí zprávy či hovory od útočníka,
- pokud je to možné identifikovat útočníka,
- oznámit probíhající kyberšikanu rodičům, učitelům, případně policii a uložit si zprávy od útočníka a jiné důkazy pro vyšetřování (Eckertová a Dočekal, 2013).

2.3.2 Kybergrooming

Kybergrooming je pojem internetové bezpečnosti, jehož principem je vylákání dětské oběti na osobní schůzku a její následné zneužití dospělým agresorem. Základní podmínkou pro existenci kybergroomingu je více než 53 % dětských uživatelů internetu, kteří přes internet komunikují s neznámými lidmi (Kopecký a Kožíšek, 2013), mezi kterými je i agresor skrytý pod falešnou identitou tak, aby si získal důvěru dítěte. Následně už mu jen stačí, aby narazil na některé z téměř 36 % dětí, které by byly ochotné jít na schůzku se svým virtuálním kamarádem, kdyby je o ni požádal (Kopecký a Kožíšek, 2013).

Kybergrooming probíhá nejčastěji na veřejných chatech, instant messengerech, jakými jsou zejména Skype a ICQ, sociální sítě, herní a jiné zábavní portály pro nezletilé uživatele internetu. Nejčastějšími oběťmi jsou děti s nízkou sebeúctou, emocionálními problémy, děti naivní a důvěřivé, ale i adolescenti. Kybergroomer může s dítětem komunikovat několik měsíců až let, než dojde k samotnému útoku, a tato manipulace má podle Kamila Kopeckého (2010b,c) nejčastěji následující průběh:

1. Příprava kontaktu

Před samotným kontaktováním oběti si útočník musí vytvořit věrohodnou identitu za pomoci uživatelského profilu v některém online komunikačním nástroji. Lze rozlišovat tzv. **statickou a dynamickou identitu**, která se od první varianty liší tím, že ji útočník upravuje účelově tak, aby na oběť co nejefektivněji zapůsobil. Útočník si může vybudovat i identitu v podobě tzv. **falešné authority** a vydávat se za firmu nebo instituci, která dětem nejčastěji formou inzerátů nabízí výhody.

2. Kontakt s obětí

V této fázi si útočník získává důvěru oběti, prohlubuje s ní vztah a získává její osobní údaje. K tomu využívá řadu manipulačních technik: zrcadlení, luring, phishing, izolace oběti od okolí nebo snižování zábrán zaváděním sexuálních témat do konverzace.

3. Příprava na osobní schůzku

Za účelem přimět oběť ke schůzce se kybergroomer opět uchyluje k manipulaci. Pokud dítě schůzku odmítne, může útočník **zneužít nabyté citlivé informace** a oběť vydírat. Výhrůžkám a strachu z ponížení např. zveřejněním choulostivých fotografií většina dětí

podlehne. Ne vždy je to nutné, protože jak již zmiňuji výše v textu, více než třetina dětí by se schůzkou souhlasila.

4. Osobní schůzka

Realizovaná osobní schůzka s obětí je pro kybergroomera úspěšným završením jeho snah. I přesto, však nemusí dojít ke zneužití oběti hned na první schůzce. Místo toho s ní může ještě prohloubit vztah a zaútočit až po několika schůzkách. Útok má pak nejčastěji podobu sexuálního zneužití, zneužití k dětské pornografii či jiného fyzického útoku, který může končit i smrtí oběti. Ty, které přežijí, mají nedozírné psychické následky.

Znamé případy kybergroomingu

Snad nejznámějším případem kybergroomingu u nás je vydírání 13 chlapců a pohlavního zneužití 7 z nich Pavlem Hovorkou. Tento vrátný z Prahy na internetu vyhledával a kontaktoval chlapce ze sociálně slabšího prostředí, kterým nabízel peníze nebo jiné odměny za jejich nahé fotografie. Na základě těchto citlivých materiálů následně děti vydíral. První ze svých obětí vlákal až k sobě do práce lží o fiktivní soutěži a výhře pobytu v Praze (Bartosz, 2009).

Řešení kybergroomingu

Odborníci vidí klíčovou úlohu prevence kybergroomingu v osvětě. Stejně jako rodiče vychovávají děti k obezřetnosti před cizími lidmi na ulici, měli by je vychovávat stejně i pokud jde o neznámé osoby na internetu. Při prevenci u starších dětí je účinné je informovat o skutečných případech kybergroomingu a jeho obětech. Stejně důležitá je i sdílná atmosféra v rodině a ochota dětí se rodičům svěřovat se svými aktivitami na internetu.

Pokud nastane situace, kdy se dítě cítí komunikací s cizí osobou ohrožené, je vydíráno, nemělo by v komunikaci pokračovat. Stejně důležité je také uchovat důkazy o proběhlé komunikaci a kontaktovat Policii ČR. Stejně vhodným řešením je také kontaktovat některé z kontaktních center pro podporu dětí a rodičů v krizových situacích, jakými jsou Linka bezpečí, Linka důvěry Dětského krizového centra nebo poradny E-Bezpečí (Eckertová a Dočekal, 2013).

2.3.3 Kyberstalking

Kyberstalking je další z projevů násilí za použití informačních a komunikačních technologií, a zejména pak internetu a mobilních telefonů. Jedná se o vytrvalé pronásledování oběti, její opakované a stupňované obtěžování a pokusy o navázání kontaktu. Toto jednání vyvolává u oběti diskomfort a pocit strachu. Kyberstalking se odehrává zejména prostřednictvím e-mailů, na sociálních sítích v telefonátech a SMS zprávách nejčastěji ze skrytého telefonního čísla (Eckertová a Dočekal, 2013; Hulanová, 2012).

Hlavní **motivací** kyberstalkera k online útokům je anonymita, kterou internet poskytuje. Pocit neviditelnosti a nepostihnutelnosti umocňuje i možnost zakládat si fiktivní účty na sociálních a jiných komunikačních sítích. Dalším silným faktorem je i absence zpětné vazby na naše konání na internetu. Pachatel nevidí dopady svých činů na oběť, což vede k nedostatku empatie s ní (Hulanová, 2012).

Řešení kyberstalkingu

Pro prevenci kyberstalkingu platí podobná pravidla jako pro jakékoliv jiné hrozby násilí v prostředí internetu. Děti by neměly zveřejňovat ani zasílat cizí osobě žádné osobní údaje ani jiné zneužitelné informace. Pokud k útoku přeci jen dojde, k jeho rychlému řešení pomůže zejména to, že se dítě svěří rodičům nebo odborníkům na Lince bezpečí. Uložené zprávy a jiné záznamy komunikace pak poslouží jako důkazy pro případné kontaktování Policie ČR (Eckertová a Dočekal, 2013).

2.3.4 Sexting

Při sextingu dochází k šíření textového, fotografického nebo videomateriálu se sexuálním obsahem. Nejčastěji je spojené se snahou pošpinit osobu na fotografiích nebo videu jejich zveřejněním bez vědomí či svolení dané osoby.

Mezi 7 a 9 % dětí ve věku 11-17 let na internetu zveřejnilo nebo poslalo jiné osobě svou fotografii, na které jsou částečně nebo úplně nazí (Kopecký a Kožíšek, 2013). Tímto způsobem dávají děti potenciálním útočníkům k dispozici citlivý materiál, který může být zneužitý proti nim. Útočník ho může zveřejnit za účelem poškození oběti nebo použit k vydírání a manipulování, jak je popsáno v kapitole 2.3.1 *Kyberšikana*.

Nejčastější **motivací k zaslání své sexuálně laděné fotografie** je pro děti partnerský vztah s danou osobou. Náctiletí ve snaze zaujmout pošlou snímek ať už na vyžádání protistrany nebo z vlastního popudu, aniž by si uvědomovali možné následky. Důvody dětí k zaslání erotických fotografií přináší i *Výzkum rizikového chování českých dětí v prostředí internetu 2013*: „Protože ho miluju a věřím mu na 100 %“, „Fotka můj holce“, „Můj kluk chtěl nějakou... ale to už je dávno...“, „On mi ji poslal/a taky...“ nebo také „Byl to můj kluk a vydíral mě kvůli tomu...“ (Kopecký a Kožíšek, 2013).

Na sexting se vztahuje český právní řád – podle trestního zákoníku jsou výroba a jiné nakládání s **dětskou pornografií**, šíření pornografie i zneužití dítěte k výrobě pornografie trestné (Česko, 2009). I přesto, že osoby starší 15 let, mohou mít sex, nesmí se při něm fotografovat nebo pořizovat jiný obdobný záznam, který by bylo možné označit jako pornografický, dokud nedosáhnou plnoletosti. V tomto ohledu zákon nepřiznává osobám mladším 18 let právo zobrazovat se způsobem, který lze označit za pornografický (Centrum PRVoK, 2010-2013). Stejný zákon se vztahuje i na vykonavatele sextingu, tedy osoby, které tento materiál dále šíří.

Znamé případy sextingu

Z roku 2009 pochází tragický případ třináctileté dívky *Hope Witsell*. Ve snaze zaujmout chlapce mu Hope poslala fotografii, na které je nahá. Z chlapcova telefonu se fotografie rychle rozšířila nejen mezi žáky jejich školy, ale i do dalších škol v okolí, od nichž se Hope následně dostávalo nenávistné zpětné vazby. Pod velkým tlakem dívka svou chybu zopakovala ještě jednou, když poslala další odhalenou fotku naléhajícím chlapcům. Tlak na Hope ze strany vrstevníků a školy ústí v sebepoškozování a nedlouho po té končí její sebevraždu (Kotz, 2009).

Řešení sextingu

Stejně jako v jiných případech páchaného násilí na internetu odborníci na dětskou bezpečnost vyzdvihují důležitost prevence přímo u dětí i v případě sextingu. V případech vzniklých problémů je pro dítě nezbytné sdílet svůj problém s rodiči, učitelem nebo jinou autoritou, kteří mohou být s řešením nápomocní. Oběti sextingu mohou také hledat radu na specializovaných poradnách a nahlásit zneužití intimních fotografií Policii ČR (Centrum PRVoK, 2010-2013).

2.4 Iniciativy prevence a pomoci

Iniciativy nejrůznějších lokálních, národních i nadnárodních organizací, projekty i jednotlivci podnikají kroky ke zvýšení bezpečnosti dětí na internetu. Tyto aktivity jsem rozdělila do 4 skupin podle zacílení i metody ochrany dětí:

1. Linky bezpečí a nahlašování závadného obsahu
2. Softwarová omezení a skrytá kontrola chování dětí na internetu
3. Poradenská a osvětová činnost pro rodiče
4. Vzdělávání a prevence u dětí

První možnost (linky bezpečí a nahlašování závadného obsahu) představuje fungující nástroj vhodný pro nahlášení nevhodného, nebezpečného, nezákonného či škodlivého obsahu nebo chování na internetu. Poradenská činnost většinou spočívá v řešení již nastalé rizikové situace, jako jsou projevy násilí, zneužívání, kyberšikany a dalších, které neumí ohrožené dítě vyřešit bez cizí pomoci.

Druhá možnost (softwarová omezení a skrytá kontrola chování dětí na internetu) představuje kombinaci rodičovského či jiného dohledu nad online aktivitami dětí a softwarových řešení buď pro sledování, nebo pro regulaci přístupnosti některých částí internetové sítě. Při nevhodném nastavení míry dohledu vyvstává etická otázka vhodnosti skrytého monitorování komunikace dětí prostřednictvím e-mailů a instantních zpráv. Další formou ochrany dětí bývá nastavování tzv. *whitelistů a blacklistů*⁷, které může vést k omezení přístupu k informacím. U školních dětí pozbývá rodičovský dohled své účinnosti, protože se dětský přístup k internetové síti rozšiřuje i na místa mimo domov (mobilní zařízení, počítače školní a u přátel) (Livingstone et al., 2011). Zanedbatelná není ani pokročilá úroveň informační vzdělanosti dětí a jejich schopnost odhalit potenciální skrytý rodičovský dozor.

Třetí možnost (poradenská a osvětová činnost pro rodiče) je vhodná zejména pro aktivní rodiče zvyklé na úzkou spolupráci se školou a dalšími vzdělávacími institucemi. Jak uvádí Kopecký (2012), tato forma prevence je nejméně úspěšná zejména z důvodu malého zapojení

⁷ Pojem *blacklist* se používá pro seznam zakázaných URL adres s nevhodným nebo potenciálně nevhodným obsahem. Opačný přístup představuje seznam zvaný *whitelist*, který povoluje přístup pouze uvedené URL adresy.

rodičů dětí, a tak je často realizována jen v omezené míře. Navíc z výzkumu *To tell or not to tell? Youth's responses to unwanted Internet experiences* (Priebe et al., 2013) vyplývá, že není prokazatelné, že by zvyšování rodičovské kvalifikace v otázkách bezpečnějšího používání internetu vedlo k vyšší sdílnosti dětí ohledně prožitých nepříjemných situací na internetu. Jak zmiňuji výše (viz podkapitola 2.2 *Vystavení nevhodnému obsahu*), přibližně polovina dětí se s traumatizujícími zážitky z online světa nikomu nesvěří. Pokud se ale o vzniklém problému nedozví ani rodič, učitel nebo jiná povoláná osoba, nelze takovým dětem pomoci překonat traumatizující zkušenost.

Čtvrtá možnost (vzdělávání a prevence u dětí) usiluje o navyšování znalostí a dovedností u samotných dětí tak, aby byly samy schopné předcházet rizikům plynoucím z používání internetu a dokázaly případné vzniklé problémy řešit. Preventivní působení na děti zajišťuje škola jako součást svého školního vzdělávacího programu, rodina a/nebo organizace, ať už lokální nebo nadnárodní financovaná z prostředků EU, zaměřená na vzdělávání dětských uživatelů internetu za účelem předcházení krizových a ohrožujících situací plynoucích zejména z interakcí s ostatními uživateli internetu.

Na tomto místě zmíním několik českých a mezinárodních iniciativ, projektů a organizací spadajících do jedné nebo více skupin charakterizovaných výše:

Formulář pro hlášení závadného obsahu a aktivit v síti internet provozuje Policie České republiky prostřednictvím aplikace na svých webových stránkách. Touto cestou policie umožňuje veřejnosti upozorňovat na potenciální trestný čin, aniž by se jednalo o elektronické podání dle zákona (Policie ČR, 2010).

INHOPE neboli International Association of Internet Hotlines koordinuje síť 44 horkých linek v 38 zemích po celém světě včetně České republiky. Jejím cílem je činit internet bezpečnějším místem hledáním odpovídajícího řešení na hlášení nelegálního obsahu. INHOPE byla založena roku 1999 v Nizozemsku. V roce 2011 rozšířila a usnadnila uživatelům možnost reportovat dětský pornografický materiál na internetu prostřednictvím aplikace INHOPE mobile (INHOPE Association, 1999).

Horká linka, která slouží k uživatelskému hlášení nevhodného a nezákonného obsahu na internetu, je provozována společností CZI, s.r.o. v rámci projektu Saferinternet.cz. Horká linka v boji za odstranění takového obsahu spolupracuje s Policií ČR, mobilními operátory,

provozovateli internetových služeb a mezinárodní asociací INHOPE. Tento nástroj funguje od roku 2009 v rámci projektu Národní centrum bezpečnějšího internetu (CZI, s.r.o., 2013).

Pomoc online.cz je projekt provozovaný Sdružením Linka bezpečí od roku 2007 jako Internet Helpline. Pomoc online.cz poskytuje pomoc formou psychologické a sociální asistence při práci s internetem. Sdružení provozuje několik platforem krizové intervence, kde lze ohlásit zneužívání dětí při komunikaci na internetu: telefonní linku, e-mail a chat. (Sdružení Linka bezpečí, 2010).

INSAFE je evropská síť 30 národních center bezpečnějšího internetu s cílem šířit osvětu prostřednictvím vzdělávacích kampaní, provozovat linky bezpečí (helpline) a podněcovat děti a mládež k bezpečnému a efektivnímu používání internetu. INSAFE v roce 2004 spoluzaložil a spolufinancuje Safer Internet Programme Evropské komise. V roli koordinátora této sítě figuruje European Schoolnet (European Schoolnet, 2013).

Národní centrum bezpečnějšího internetu (NCBI) je neziskové nevládní sdružení a funguje od roku 2006 s cílem přispívat k bezpečnějšímu užívání internetu. Současně napomáhá předcházet a snižovat rizika spojená s užíváním internetu a moderních informačních a komunikačních technologií. NCBI je členem sítě INSAFE a spolupracuje s mezinárodní sítí horkých linek INHOPE (NCBI, 2012b).

Saferinternet.cz je jedním z projektů Národního centra bezpečnějšího internetu, který vznikl s cílem šířit osvětu o bezpečnějším užívání internetu. Vzdělává veřejnost i děti, pomáhá postiženým kybernetickou kriminalitou a působí proti jejímu rozvoji. Projekt spolufinancuje Evropská komise (NCBI, 2013b).

Bezpečně-online.cz je také projektem Národního centra bezpečnějšího internetu, který se zaměřuje na děti a dospívající. Podporuje je v bezpečném používání internetu a komunikačních technologií včetně online finančních služeb. Kromě dětí Bezpečně-online.cz cílí také na jejich rodiče a učitele (NCBI, 2012a).

SocialWeb – SocialWork je vzdělávací projekt zaměřený na práci s profesionály ze státního a neziskového sektoru pracujícími s dětmi, mládeží a ohroženými rodinami. Tento projekt, opět pod hlavičkou Národního centra bezpečnějšího internetu, je vymezený na dobu dvou let od roku 2012. Za cíl si projekt klade zlepšení bezpečnosti dětí prostřednictvím sociální práce s dětmi a mládeží v ohrožení (SDCH-DOF, 2012).

E-Bezpečí je portál provozovaný Centrem prevence rizikové virtuální komunikace Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, který vznikl v roce 2008. E-Bezpečí cílí jak na děti, tak dospělé uživatele internetu a usiluje o jejich vzdělávání, osvětu a prevenci rizikového chování na internetu. Riziková komunikace v online prostředí je současně i předmětem pravidelných celorepublikových výzkumných šetření (Centrum PRVoK, 2008-2013).

Bezpečný internet.cz vznikl ve spolupráci společností: Česká spořitelna, a.s., Microsoft, s.r.o. a Seznam.cz, a.s. s cílem vzdělávat všechny české uživatele internetu včetně dětí, zvyšovat jejich povědomí o rizicích spojených s užíváním elektronické komunikace, elektronických plateb a dalších sfér internetových služeb (Česká spořitelna, a.s. et al., 2000-2010).

Seznam se bezpečně je vzdělávací film určený dětem, rodičům i pedagogům společnosti Seznam.cz, a.s. realizovaný pod záštitou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Cílem prvního i druhého dílu filmu je upozornit na reálná nebezpečí, která hrozí dětem prostřednictvím internetu od ostatních uživatelů, a naučit je řešit rizikové situace (Seznam.cz, a.s., 1996–2011b).

Mladí proti nenávisti online – žít, učit se a jednat pro lidská práva je roční mezinárodní kampaň, kterou iniciuje Rada Evropy. Kampaň v České republice realizuje Národní centrum bezpečnějšího internetu ve spolupráci s odborem pro mládež Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR a společností UPC s cílem potlačit projevy nenávisti v online prostředí (NCBI, 2013a).

IN-Generation je celorepublikový projekt realizovaný společností European Leadership & Academic Institute (ELAI) pod záštitou MŠMT ČR s cílem vzdělávat žáky základních škol, jejich rodiče a učitele nejen v internetové bezpečnosti, ale celkově v internetové gramotnosti (ELAI, 2013).

International Network Against CyberHate (INACH) je mezinárodní síť, která bojuje s diskriminací na internetu. INACH od roku 2002 spojuje a podporuje organizace po celém světě s vizí dosáhnout uplatňování lidských práv na internetu. Českým členem této sítě je Český helsinský výbor (INACH, 2013).

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV) se dotýká problematiky bezpečnosti dětí při interakci s novými médii a zapojení do informační

společnosti hned na několika místech. Prvním takovým místem je vzdělávací oblast *Informační a komunikační technologie*, která má vést k utváření a rozvoji klíčových kompetencí mimo jiné i prostřednictvím „zaujetí odpovědného, etického přístupu k nevhodným obsahům vyskytujících se na internetu či jiných médiích“. Pokud jde o očekávané výstupy této vzdělávací oblasti, bezpečnosti ani nevhodného obsahu vyskytujícího se na internetu se netýkají. Na prvním stupni je stanoven očekávaný výstup komunikace pomocí internetu a jiných komunikačních zařízení a na druhém stupni základního vzdělávání se očekávané výstupy dotýkají tématu posuzování závažnosti informací a informačních zdrojů (MŠMT, 2013).

Další vzdělávací oblastí RVP ZV se vztahem k internetové bezpečnosti je oblast *Člověk a jeho svět*, která je koncipována pouze pro první stupeň základního vzdělávání. Vzdělávání v této vzdělávací oblasti vede žáky mimo jiné i k „samostatnému a sebevědomému vystupování a jednání, k efektivní, bezproblémové a bezkonfliktní komunikaci i v méně běžných situacích, k bezpečné komunikaci prostřednictvím elektronických médií, k poznávání a ovlivňování své jedinečnosti (možností a limitů)“, a to s tím, že zmínka se o bezpečné komunikaci prostřednictvím elektronických médií, se v předchozích verzích RVP ZV před zářím 2013 dosud nevyskytovala. Souvislost s bezpečným chováním na internetu má i poslední bod cílových zaměření vzdělávací oblasti, podle něž vzdělávání vede žáka k „poznávání a upevňování preventivního chování, účelného rozhodování a jednání v různých situacích ohrožení vlastního zdraví a bezpečnosti i zdraví a bezpečnosti druhých, včetně chování při mimořádných událostech“. Na ně navázané očekávané výstupy vzdělávací oblasti *Člověk a jeho svět* nalezneme v jednom z pěti tematických okruhů, *Člověk a jeho zdraví*, ve znění, že žák „se chová obezřetně při setkání s neznámými jedinci, odmítne komunikaci, která je mu nepříjemná; v případě potřeby požádá o pomoc pro sebe i pro jiné; ovládá způsoby komunikace s operátory tísňových linek“. Doporučené učivo pak zahrnuje i bezpečnou komunikaci prostřednictvím elektronických médií, která se později opakuje i v navazující vzdělávací oblasti *Člověk a zdraví* a jejím oboru *Výchova ke zdraví* pro druhý stupeň základního vzdělávání (MŠMT, 2013).

Dalších aspektů bezpečného chování dětí na internetu, jako jsou kritická percepce a produkce online obsahu, schopnost interpretace a následné využití podnětů, se dotýká průřezové téma RVP ZV *Mediální výchova*. Bere si za cíl vybavit žáka základní úrovní mediální gramotnosti, což zahrnuje i poučené a nezávislé zapojení do mediální komunikace (MŠMT, 2013).

Další iniciativou, která si vytyčila cíl posílit internetovou bezpečnost, je vznik dokumentu *Škola pro 21. století*, který je akčním plánem pro realizaci *Koncepce rozvoje informačních a komunikačních technologií ve vzdělávání pro období 2009 – 2013*. Dokument MŠMT popisuje jako jeden z nových hlavních cílů i „věnovat zvýšenou pozornost etice využití technických prostředků s cílem minimalizovat jejich zneužívání a posílit internetovou bezpečnost“, ale následně žádný z individuálních projektů, jejichž prostřednictvím by se tento a další cíle měly naplňovat, se nevztahuje právě ke zmíněnému posilování internetové bezpečnosti (Hausner et al., 2009).

Žádná ze zmíněných iniciativ necílí výhradně na uživatele internetu mladšího školního věku, a současně tak, aby pokryla všechny rizikové faktory od nevhodného obsahu po vystavení agresorům v online komunikaci. Největší potenciál k tomu má základní vzdělávání, které ale nepodchycuje všechny aspekty online bezpečnosti v očekávaných výstupech RVP, a tak se mohou při aplikaci ve Školních vzdělávacích programech na některých školách snadno vytratit. Obsahově konzistentněji mají téma bezpečnosti rozpracované některé z mezinárodních i českých organizací a iniciativ, které však nedisponují plošným působením na všechny dětské uživatele internetu a mají tak jen omezený dopad.

2.5 Dosavadní výzkumy

V této kapitole bych ráda krátce zmínila aktuální výzkumy zaměřené na bezpečnost dětí a mladistvých na internetu zahrnující populaci českých uživatelů internetu. Jedná se o výzkumy pokrývající celé spektrum rizik i zaměřené jen na užší oblast aspektů ohrožujících dětskou bezpečnost. Některé výzkumy jsou cílené lokálně na českou populaci, jiné pokrývají téměř celou Evropu.

Dostupné zdroje ale nenabízejí výzkum, který by se zaměřoval na internetovou bezpečnost dětí **sociálně znevýhodněných** v dané společnosti. Jediná relevantní data v tomto ohledu okrajově nabízí hned první níže zmíněný výzkum Soni Livingstone et al. (2011), který mimo jiné zohledňuje i **socioekonomický status** respondentů. Problémem však zůstává, že ne vždy termíny „nízký socioekonomický status“ a „sociální znevýhodnění“ vypovídají o totožné

populaci. V tomto případě výzkumný kolektiv zohledňuje dva faktory: úroveň vzdělání⁸ a typ zaměstnání hlavy rodiny, tedy toho, kdo do domácnosti přináší nejvíce financí. Na relevanci těmto datům pro potřeby mé diplomové práce ale ubírá i fakt, že socioekonomický status byl posuzován pro všechna sebraná data z 25 zemí, a proto nemůže vypovídat o socioekonomických odlišnostech v rámci každé zapojené země.

Výzkum *Risks and safety on the internet* je nejrozsáhlejším výzkumem v Evropě na téma dětské bezpečnosti na internetu zrealizovaný týmem EU Kids Online network, jež založil Safer Internet Programme Evropské komise. Jedná se již o druhý podobně rozsáhlý a podrobný výzkum stejného realizačního týmu.

Výzkum probíhal ve 25 evropských zemích na vzorku 25 142 dětí ve věku 9-16 let a navíc jednoho z rodičů dítěte s cílem prozkoumat **klíčová internetová rizika**: pornografie, šikana, zprávy se sexuální tematikou, kontakt s cizími lidmi na internetu, potenciálně nebezpečný uživatelsky generovaný obsah a zneužívání osobních údajů. Výzkumné šetření probíhalo formou rozhovorů přímo v domácnostech zapojených rodin a bylo navrženo tak, aby došlo k **porovnání faktorů**, jakými jsou zejména: zkušenost s užíváním internetu v závislosti na místě a typu zařízení, rozdílnost dětí dle věku, pohlaví a socioekonomického statusu, zkušenost dětí s internetovými hrozbami a jejich role (oběť/agresor), rizika a bezpečnostní opatření z výpovědí dětí a jejich rodičů (Livingstone et al., 2011).

Výzkum *Nebezpečí internetové komunikace III* je třetím celorepublikovým výzkumem realizovaným v rámci projektu E-Bezpečí. Zaměřuje se na výskyt rizikového chování u českých dětí v souvislosti s informačními a komunikačními technologiemi se zaměřením na kyberšikanu, navazování virtuálních kontaktů, sexting a sdílení osobních údajů na internetu. Výzkum je zaměřený na děti a mládež ve věku 11-17 let a pokrývá ne zcela rovnoměrně celou Českou republiku. Výzkumný vzorek čítá 10 830 respondentů. Tento kvantitativně orientovaný výzkum byl proveden za pomoci dotazníkového šetření online prostřednictvím dotazníkového systému E-Bezpečí.

Autoři výzkumu díky jeho opakování nabízejí i srovnání sledovaných dat v čase, mezi něž patří i problematika sdílení osobních údajů. Tyto statistiky ukazují, že mezi lety 2009-

⁸ Vzhledem k odlišnostem ve vzdělávacích systémech napříč jednotlivými státy, byla pro potřeby výzkumu tato data standardizována pomocí ISCED (International Standard Classification of Education).

2011 došlo v případě některých osobních údajů k rapidnímu poklesu sdílení (adresa školy, e-mail, kontaktní údaje) a u jiných opět mírnému nárůstu (jméno a příjmení, fotografie obličeje) (Kopecký, Szotkowski a Krejčí, 2012).

Výzkum rizikového chování českých dětí v prostředí internetu 2013 je výzkum společnosti Seznam.cz, projektu Bezpečný internet.cz a Univerzity Palackého v Olomouci a jedná se o výzkum navazující na sérii výše zmíněných šetření zaštitěných projektem E-Bezpečí nově ve spolupráci se společností Seznam.cz. Cílem výzkumu je prozkoumat následující oblasti rizikového chování: kyberšikana, sdílení a sdělování osobních údajů, sexting, sociální sítě, kybergroomingu a vnímání pravdy a lži na internetu. Jedná se o kvantitativní výzkum prováděný metodou dotazníku rozesílaného do škol a prostřednictvím zpráv na sociálních sítích Lidé.cz a Spolužáci s výzkumným vzorkem v počtu 21 372 českých dětí. Přibližně dvě třetiny dětí byly ve věku 11–14 let a třetina dětí 15–17letých (Kopecký a Kožíšek, 2013).

Konkrétní zjištění ze všech zmíněných výzkumů rozpracovávám výše v textu v kapitolách: *2.1 Zneužití osobních údajů*, *2.2 Vystavení nevhodnému obsahu* a *2.3 Projevy násilí a nenávisti*.

3 Sociální znevýhodnění

Pojem sociální znevýhodnění není zcela snadno a jasně definovatelný. Odborníci na tuto problematiku ale hledají ve vztahu k dětem východisko ve třech charakteristikách, které se nutně nemusejí uplatňovat současně:

1. nedostatečná podpora dítěte ve vzdělávání a nespolupracování se školou ze strany rodiny;
2. jazyková bariéra, a to i ve smyslu omezené slovní zásoby u dětí, pro které je mateřským jazykem čeština;
3. výskyt rizikového chování v blízkém okolí dítěte v podobě násilí, závislostí, nebo zneužívání (Bořkovec, 2013).

Daleko obecněji pojem definuje Průcha (2009), který za sociálně znevýhodněné pokládá žáky, jejichž příležitosti ke vzdělání se nevyrovnají většinové populaci žáků. Příčiny hledá v nepříznivých sociokulturních podmínkách rodin dětí nebo jiného prostředí, ve kterém tyto děti žijí.

O sociálně znevýhodněných dětech a žácích pojednává také *školský zákon* (Česko, 2004). Podle zákona se jedná o žáky se speciálními vzdělávacími potřebami, stejně jako je tomu u osob se zdravotním postižením a znevýhodněním. Sociální znevýhodnění definuje jako:

- a) „rodinné prostředí s nízkým sociálně kulturním postavením, ohrožení sociálně patologickými jevy,
- b) nařízená ústavní výchova nebo uložená ochranná výchova, nebo
- c) postavení azylanta a účastníka řízení o udělení azylu na území České republiky podle zvláštního právního předpisu“ (Česko, 2004).

Ať už jsou definice obecnější nebo konkrétnější, jejich autoři se shodují, že děti ze sociálně znevýhodněného prostředí mají jednoznačně hendikep v přístupu ke vzdělávání. Častou a asi nejdiskutovanější příčinou vzniku tohoto hendikepu je nevyhovující zázemí a nedostatečná podpora dítěte v rodině. Tento stav mívá hned několik různých příčin: nižší vzdělání rodičů, zhoršená socioekonomická situace rodiny i nedůvěra k institucím většinové společnosti v případě příslušnosti k národnostní nebo etnické minoritě.

Úroveň vzdělání rodičů i nižší socioekonomický status rodiny může mít vliv na **bezpečnost dítěte vstupujícího do světa internetu**. Děti s tímto zázemím jsou méně zkušené v přístupu k médiím a práci s informacemi než jejich vrstevníci z vyšší ekonomické vrstvy. Značnou nevýhodou pro první skupinu dětí je i nižší úroveň digitálních znalostí jejich rodičů (Livingstone et al., 2011), kteří tak nemohou své děti vést ke kvalitní a bezpečné práci s digitálními technologiemi, ani vhodně řešit případné vzniklé krizové situace.

Extrémní podobu a jednu z příčin sociálního znevýhodnění, to, kdy se začala problematika sociálního znevýhodnění rozpoznávat, i jak se ke vzdělávání sociálně znevýhodněných dětí staví stát v rámci základního vzdělávání a jak nestátní organizace v čele s obecně prospěšnou společností Člověk v tísni, představují v následujících podkapitolách.

3.1 Sociální vyloučení

Sociální znevýhodnění se pochopitelně netýká jen samotných dětí, ale celých rodin, nejbližšího okolí a často celých lokalit. Tehdy mluvíme o tzv. sociálním vyloučení a jedná se o extrémní případ sociálního znevýhodnění. Děti přirozeně nemohou svou situaci a postavení nijak ovlivnit, v rodině přejímají modely chování zaměřené na krátkodobé životní cíle a uspokojování okamžitých životních potřeb. Odborníci popisují koloběh sociálního vyloučení následovně:

- rodiče mají často nízké vzdělání a omezený finanční příjem z důvodu špatného uplatnění na trhu práce;
- dítě do základní školy nastupuje nedostatečně vybavené sociálně, jazykově i s ohledem na základní pomůcky;
- dítě se nezačleňuje do kolektivu a mezi rodinou a školou vzniká konflikt;
- a rodina ztrácí motivaci posílat dítě do školy a ani mu neumožňuje opouštět komunitu za účelem volnočasových aktivit;
- dítě ve škole nezažívá úspěch, jeho nechuť ke vzdělání podporovaná navíc rodinou přerůstá v rezignaci.

Takové dítě podléhá výhradně vlivu sociálně vyloučené komunity a nemá šanci osvojit si jiné modely chování. Dostává se do jakéhosi bezvýhodného kruhu sociálního vyloučení

(Agentura pro sociální začleňování, Člověk v tísní a odbor bezpečnostní politiky MVČR, 2009; MVČR, 2010).

Významné dokumenty jako *Strategie boje proti sociálnímu vyloučení na období 2011 - 2015*, *Identifikace zásadních problémů v oblasti sociálního vyloučení* i *Příručka pro sociální integraci* vidí východisko mimo jiné také v **mimoškolní výchově a zájmovém vzdělávání**. Čím více času dítě tráví mimo vyloučenou lokalitu nebo organizovanou aktivitou v dané lokalitě, tím méně času tráví kopírováním životního stylu s potenciálním výskytem sociálně patologického chování a kriminální činnosti. V tomto preventivním působení hrají svou roli jak nevládní organizace, tak základní školy ve formě odpoledních nízkoprahových klubů, zájmových sportovních a kulturních kroužků i víkendové nebo prázdninové výjezdy, výlety a tábory (Šimáček, 2011; Agentura pro sociální začleňování, Člověk v tísní a odbor bezpečnostní politiky MVČR, 2009; MVČR, 2010).

3.2 Sociální znevýhodnění v historii

Sociální znevýhodnění jako hendikep dětí a žáků pedagogové reflektovali již na počátku 20. století. Nerovný přístup ke vzdělání měly zejména děti z rodin s nedostatečným ekonomickým zajištěním, které byly v důsledku toho nucené k vykonávání výdělečné práce (Fišerová, 2011). Poprvé v roce 1907 provedl František Houser průzkum, ze kterého vyplynulo, že 79 % dětí z výše popsaných chudých rodin během povinného vzdělávání opakovalo některý ročník školy. Problematikou sociokulturního znevýhodnění se zabýval i sociolog Bláha, který v roce 1933 popsal ekonomické a sociokulturní faktory jako příčiny nerovného prospěchu mezi vrstevníky z odlišného prostředí.

Po druhé světové válce Zdeněk Nejedlý v čele reformátorů školské správy prosazoval vzdělávání všech dětí v jednotných, tzv. **uniformních školách** (Vališová a Kasíková, 2007). S rokem 1948 ale přišel nový zákon o základní úpravě jednotného školství, který při školách národních a středních⁹ zavedl také školy pro děti vyžadující zvláštní péči. **Zvláštní školy** byly zřizovány nejen pro děti s tělesným a psychickým hendikepem, ale i pro „mládež mravně vadnou“ (Česko, 1948).

⁹ Národní škola měla 5 postupných ročníků a je předchůdcem prvního stupně základní školy, střední škola měla čtyři postupné ročníky a jednalo se o předchůdce druhého stupně základní školy (Česko, 1948).

Problematika sociální nerovnosti ve vzdělávání po roce 1948 nabyla podob individuálního přístupu k žákům z dělnických rodin. Na předchozí výzkumy nikdo nenavázal až do 60. let 20. století, kdy tým pedagogů a psychologů z Pedagogické fakulty v Českých Budějovicích představil výsledky výzkumů sociálních podmínek života a vzdělávání dětí ze základních devítiletých škol. Ty ukázaly, že děti z dělnických rodin prospívaly výrazně hůř než děti úředníků a inteligence (Průcha, 2009).

Od roku 2005 dochází k přerodu dosavadních zvláštních škol na **základní školy praktické**, které slouží ke vzdělávání dětí s lehkým mentálním postižením. Současně ale dochází k nárůstu počtu žáků s poruchami chování a učení bez mentálního postižení v těchto školách (Švarcová, 2006). Často se jedná právě o žáky sociálně znevýhodněné, zejména příslušící k národnostním či etnickým menšinám (Hníková, 2011).

V současné době probíhá v české společnosti diskuse nad budoucností praktických základních (dříve zvláštních) škol. Vládní Agentura pro sociální začleňování usiluje o jejich postupné vymizení a zavedení tzv. inkluzivního vzdělávání (viz podkapitola 3.2 *Přístup státního sektoru*). Oproti tomu Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy toto prozatím neplánuje. Navzdory nešvarům v podobě neopodstatněného přerazování sociálně znevýhodněných žáků na praktické školy (Hníková, 2011) panuje současný trend integrace znevýhodněných žáků do běžných základních škol. Tento přístup je zakotvený i v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání (MŠMT, 2013) již od roku 2005.

3.3 Přístup státního sektoru

Práva žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, mezi které patří i sociální znevýhodnění, ošetřuje *školský zákon*. Podle něj mají tito žáci „právo na vzdělávání, jehož obsah, formy a metody odpovídají jejich vzdělávacím potřebám a možnostem, na vytvoření nezbytných podmínek, které toto vzdělávání umožní, a na poradenskou pomoc školy a školského poradenského zařízení“ (Česko, 2004). Stejný zákon popisuje i právo žáků se speciálními vzdělávacími potřebami na individuální vzdělávací plán.

Současným trendem a cílem základních škol je **integrace žáků** s jakoukoliv formou sociálního znevýhodnění a současnou ochranou jejich minoritní kultury do běžných tříd. K naplňování tohoto cíle má sloužit i tvorba individuálních vzdělávacích plánů, přípravné

třídy, pomoc asistenta pedagoga, spolupráce s psychologem, speciálním pedagogem a případně i dalšími odborníky (MŠMT, 2013).

V tomto bodě se konečně dostáváme k jádru problému sociálního znevýhodnění v optice základního vzdělávání a naplňování speciálních vzdělávacích potřeb žáků. Výše zmínění psychologové a speciální pedagogové jsou současně těmi odborníky, kteří určují, do které kategorie žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, a zda vůbec do některé, dítě patří. V případě posuzování zdravotního znevýhodnění či zdravotního postižení ve školském poradenském zařízení odborníci posuzují děti pomocí standardizovaných testů a norem. Normy na posuzování sociálního znevýhodnění a jeho míry ale neexistují. Z pohledu psychologa je tak **sociální znevýhodnění v podstatě nediagnosticské** (Bořkovec, 2013).

V praxi k diagnostikování sociálního znevýhodnění ale samozřejmě dochází a pro potřeby individuálního integrování těchto žáků vznikají **individuální vzdělávací plány**. Tento závazný dokument pro zajištění speciálních vzdělávacích potřeb žáka vychází ze školního vzdělávacího programu dané školy, posudků speciálního pedagoga a případně závěrů vyšetření psychologa.

Pokud sociálně znevýhodněné děti ve vzdělávání systematicky nepodporuje rodina ani škola zastoupená učitelem, často končí mimo hlavní proud vzdělávání v praktických a speciálních školách pro žáky s mentálním postižením bez možnosti návratu na běžnou základní školu a později pokračovat i na vyšších stupních vzdělávání. Snahy o zastavení těchto praktik a vzdělávání všech dětí s různými specifickými potřebami dohromady v rámci hlavního vzdělávacího proudu se označují pojmem *inkluzivní vzdělávání*. Na rozdíl od výše zmíněné integrace se **inkluzí** soustředí na vytvoření takových podmínek, které reflektují a rozvíjí bez rozdílu všechny žáky, nikoliv aby se menšině vytvořily podmínky pro ideální začlenění do majoritní skupiny žáků (Úřad vlády ČR, 2013). O zavedení tohoto systému u nás usiluje Agentura pro sociální začleňování, nejedná se však ani zdaleka o běžnou praxi.

3.4 Přístup nestátního sektoru

Základní školy zastupující stát nejsou jedinými institucemi, které se dětem se sociálním znevýhodněním věnují. V České republice funguje řada nestátních neziskových organizací zaměřených na sociální integraci, provozujících nízkoprahová centra pro děti a

specializujících se jak na volný čas, tak na vzdělávání dětí s nejrůznějším znevýhodněním včetně toho sociálního.

Nejrůznější iniciativy poskytují těmto dětem a jejich rodinám řadu služeb zahrnujících také:

- individuální doučování,
- skupinové doučování,
- organizace volnočasových aktivit,
- mentoring,
- kariérní poradenství a další.

Ve většině případů se za účelem zvyšování efektivity svých služeb nestátní organizace přiklání k metodám neformálního vzdělávání i tzv. culture-free metodám vzdělávání¹⁰.

Největší nevládní organizací zaměřující svou pozornost na sociální integraci je **obecně prospěšná společnost Člověk v tísni** a její Programy sociální integrace působící v 60 městech České republiky a na Slovensku. Na činnosti se podílí sociální pracovníci, poradci, vzdělávací pracovníci, koordinátoři a na 200 dobrovolníků. Cílem činnosti organizace je prostřednictvím nabízených služeb dosáhnout u klientské rodiny stavu, kdy má dostatek kompetencí na to, aby dokázala své problémy spojené se sociálním znevýhodněním řešit sama.

Člověk v tísni se věnuje sociálně vyloučeným dětem již od předškolního věku v předškolních klubech a starším dětem formou individuálního i skupinového doučování buď přímo v rodinách klientů, nebo ve školách. Ještě starším dětem je určena služba kariérního poradenství. Neformální vzdělávání probíhá i v odpoledních nízkoprahových klubech pro školní děti formou návštěv muzeí, galerií a divadel i spoluprací s hostujícími lektory vzdělávajícími děti na nejrůznější témata s důrazem na praktické dovednosti a rozvoj osobnosti dětí (Člověk v tísni, o.p.s., 2013a).

¹⁰ Culture-free vzdělávací metody jsou takové, které nejsou zatížené kulturně zbarvenými způsoby práce a hodí se proto pro práci se všemi dětmi, včetně těch sociálně znevýhodněných (Ranglová, 2013).

V posledních letech se Člověk v tísni věnuje i tzv. culture-free vzdělávání, a to konkrétně metodě Grunnlaget. Jedná se Model pojmového vyučování vhodný k podpoře mentálních procesů, jakými jsou pozornost, kódování, paměť a vybavování (Sønnesyn, 2011).

Občanské sdružení IQ Roma Servis je nezisková organizace působící po celé České republice zaměřená na cílovou skupinu Romů v nepříznivé životní situaci ohrožených sociálním vyloučením. Vzdělávací programy IQ Roma Servis cílí na klienty ve věku od 6 do 26 let s důrazem na kvalitní inkluzivní základní vzdělání, přechod na vhodnou střední školu a udržitelnost při nástupu do zaměstnání po dostudování. V rámci svých aktivit sdružení pracuje i s rodinami s malými dětmi zejména s cílem podpory rodičovských kompetencí (IQ Roma Servis o.s., 2012).

Obecně prospěšná Společnost Tady a teď si klade za cíl realizovat podpůrné vzdělávací a aktivizační programy pro děti, mladistvé a rodiny v sociálně vyloučených lokalitách. V rámci služeb podpory vzdělávání se společnost zaměřuje zejména na prevenci předčasného ukončení vzdělávání a zvýšení úrovně mimoškolní přípravy dětí. Klientům poskytuje služby individuálního doučování v rodinách, mentoring, předškolní klub a organizuje volnočasové aktivity pro děti. Společnost a její činnost zviditelnila také hra Ghettout simulující sociální realitu – život v sociálně vyloučené lokalitě (Společnost Tady a teď, o.p.s., 2013).

Některé z mnoha dalších organizací zaměřujících svou činnost také na vzdělávání sociálně znevýhodněných dětí a mladistvých je např. i Meta, sdružení pro příležitosti mladých migrantů, občanská sdružení Proxima Sociale, R-Mosty, Romodrom, S.T.O.P a řada dalších.

4 Pomůcka pro výuku

V této kapitole představím praktickou část diplomové práce. Z možných forem ochrany dětí specifických v kapitole 2.4 *Iniciativy prevence a pomoci* jsem se rozhodla zaměřit právě na prevenci a vzdělávání. Odborníci na vzdělávání a dětskou bezpečnost, jako např. László Földi (2012), se shodují, že právě vzdělávání a preventivní opatření je v případě dětí zdaleka nejefektivnější metodou, jak je chránit před hrozbami internetu. Navíc, s přihlédnutím k charakteristikám cílové skupiny, tedy sociálně znevýhodněným, jsem zvolila metodu neformálního vzdělávání – workshop zasazený do mimoškolního prostředí zaměřeného na volnočasové aktivity.

Praktická část představuje návrh a implementaci výukové pomůcky pro děti ze sociálně znevýhodněného prostředí. Pomůcka má podobu workshopu sestaveného ze simulací rizikových situací z prostředí internetu. Protože druhou praktickou částí této diplomové práce je i výzkum, bude tato výuková pomůcka navíc sloužit k vytvoření podmínek vhodných k pozorování vzorku populace sociálně znevýhodněných dětí zapojených do výzkumu. Navržený výzkum spočívá v implementaci výukové pomůcky a sledování chování dětí za pomoci výzkumné metody zúčastněného pozorování. Během pozorování se zaměřím na to, jak se děti rozhodují při řešení jednotlivých rizikových situacích tak, abych mohla vyvodit závěry vzhledem ke stanovené tezi: *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí nejsou dostatečně vybavené kompetencemi k předcházení a řešení rizikových situací na internetu.*

4.1 Zkušenostní učení a neformální vzdělávání

Volba simulace jako výukové pomůcky navazuje na teorii **zážitkové (zkušenostní) pedagogiky**. Ivo Jirásek (2003) tuto pedagogickou metodu definuje jako „teoretické postižení a analýzu takových výchovných procesů, které pracují s navozováním, rozborem a reflexí prožitkových událostí za účelem získání zkušeností přenositelných do dalšího života“. Navíc zdůrazňuje, že „pro zážitkovou pedagogiku je prožitek vždy pouhým prostředníkem, nikoliv cílem. Cílem pro ni zůstává starořecký výchovný ideál, všestranný rozvoj k harmonii směřující osobnosti.“ V případě mnou navržené výukové pomůcky a její implementace budu usilovat o rozvoj konkrétně v oblasti bezpečnosti na internetu a zejména ve vztahu k ostatním uživatelům.

Jeden z hlavních představitelů zážitkové pedagogiky David Kolb roku 1984 metodu systematizoval do čtyřstupňového modelu učení. Již se pro něj vžil název *Kolbův model zkušenostního učení* a v české literatuře se setkáváme s touto jeho podobou:

1. **Konkrétní zkušenost** představuje seznámení s aktivitou, motivací členů i samotné plnění zadaného úkolu za pomoci dosavadních zkušeností.
2. **Ohlédnutí a reflexe** následuje po skončení aktivity a smyslem je zhodnocení celé činnosti s důrazem na proces řešení.
3. **Zobecnění** má za úkol vyzdvihnout vhodně využitě vzorce chování pro řešení daného úkolu i ty, kterých je dobré se pro příště vyvarovat.
4. **Aktivní zkoušení** umožňuje členům ověřit si východiska z předchozího kroku na další podobné aktivitě, čímž se kruh uzavírá (Hanuš a Chytilová, 2009).

Při návrhu simulací jsem se inspirovala zejména prvními třemi kroky Kolbova modelu. Výsledný workshop pak vede zapojenou skupinu dětí jednotlivými aktivitami vždy od představení a vlastní řešení předloženého problému přes společnou reflexi s pomocí lektora po vyvození důsledků a ponaučení pro příští setkání s podobným problémem. Poslední bod Kolbova modelu by se pak měl odehrávat již mimo workshop, v reálných situacích, se kterými se děti v prostředí internetu potenciálně setkají.

K sestavení série simulací do uceleného workshopu mě inspirovaly zejména metody **neformálního vzdělávání**. Tento způsob vzdělávání je považován za doplňkový k formálnímu způsobu, do kterého lze zařadit všechny úrovně vzdělávání od základního po vysokoškolské. Neformální učení musí splňovat náležitosti, jakými jsou zejména skutečnost, že jde o plánovaný proces s jasným vzdělávacím cílem a měl by vykazovat charakteristiky jako:

- dobrovolná účast žáků,
- orientace na žáka a jeho aktivitu,
- využití zkušeností žáků a
- rozvíjení znalostí, dovedností a postojů pro praktický život (Brander et al., 2006).

Charakteristické pro neformální vzdělávání je i použití nejrůznějších metod učení odlišných od klasické frontální výuky¹¹ běžně praktikované v rámci formálního vzdělávání. Jedná se zejména o využití diskuse, skupinové práce a prezentace, reflexe, rolové hry, simulace a dalších metod (Česká národní agentura Mládež, 2013).

4.2 Metodologie výzkumu

Na počátku práce s teoretickou hypotézou (*Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí nejsou dostatečně vybavené kompetencemi k předcházení a řešení rizikových situací na internetu.*) stály **operační definice** všech proměnných hypotézy:

- **Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí** jsou děti mladšího školního věku, které jsou v klientském vztahu s obecně prospěšnou společností Člověk v tísni v rámci Programů sociální integrace¹².
- **Dostatečná vybavenost** představuje 75% poměr úspěšných řešení předložených problémů oproti 25 % jiných méně vhodných řešení předložených jednotlivci v testované skupině.
- **Kompetence k předcházení rizikovým situacím na internetu** představuje modely chování vycházející ze znalostí a schopností rozpoznávat rizikové situace na internetu. Dítě aktivně volí taková východiska ze situací, aby samo nenapomáhalo internetovému agresorovi k útoku. Základní principy tohoto chování nastiňuje i poměrně rozšířené *Desatero bezpečného internetu* (Seznam.cz, a.s., 1996-2011a), podle kterého dítě také:
 - nesděljuje nikomu svá přístupová hesla k osobním profilům a komunikačním nástrojům;
 - nezveřejňuje/nesděljuje cizím osobám na internetu své osobní údaje;

¹¹ Frontální výuka je v českém prostředí tradiční způsob vyučování, při kterém učitel přistupuje k žákům jako ke skupině a pracuje se všemi hromadně, nikoliv individuálně (Průcha, Walterová a Mareš, 2003).

¹² Programy sociální integrace jako takové vznikly v rámci aktivit obecně prospěšné společnosti Člověk v tísni v roce 2006. Navazují na Terénní práce fungující již od roku 1999 a rozšiřují je o další aktivity zaměřené zejména na vzdělávání a volnočasové aktivity dětí ze sociálně znevýhodněného prostředí (Člověk v tísni o.p.s., 2013a)

- nezveřejňuje/nesdělují cizím osobám na internetu své kontaktní údaje;
- nesmluví si samo osobní schůzku s cizí osobou na internetu.
- **Kompetence k řešení rizikových situací na internetu** představuje schopnost dítěte jednat podle doporučeného *Desatera bezpečného internetu* (Seznam.cz, a.s. 1996-2011a) i ve chvíli, kdy již agresor zahájil svůj útok např. v podobě výhrůžek a obtěžování. Při jednání neopouští pravidla *netikety*¹³ a ví, kde vyhledat odpovídající pomoc:
 - zdrží se odpovědi na neslušné, vulgární či manipulativní zprávy na internetu a upozorní na ně rodiče nebo učitele;
 - s vydíráním, manipulací a obtěžováním na internetu se svěří svým rodičům nebo učitelům;
 - v případě ohrožení využije kontakty na internetovou linku pomoci.

V operační definici *dostatečné vybavenosti* dětí kompetencemi udávám poměr 3:1 ideálních řešení rizikových situací oproti méně vhodným či nevhodným řešením. Vycházím z výzkumu *Risks and safety on the internet* (Livingstone et al., 2011), který přichází se zjištěními ohledně mediální/digitální gramotnosti a schopnostech dětí bezpečného používání internetu. Z výzkumu vyplývá, že napříč zapojenými evropskými státy jsou v těchto ohledech nejschopnější děti z Finska, Slovinska, Nizozemí a Estonska. (Česká republika se umístila na pátém místě.) Nejlepší finský výsledek představoval znalost téměř 6 celých modelů chování v oblasti bezpečného užívání internetu z 8 možných. Výsledek nepovažuji za kýženou *dostatečnou vybavenost* (tou je podle mě ideálních 100 %), ale za reálně dosažitelný poměr.

V operačních definicích i při následném designování výukové pomůcky jsem se záměrně zdržela obsahů se sexuální tematikou, pornografickým materiálem, zobrazováním násilí a dalších vizuálních forem nevhodného obsahu. Důvodem je zejména fakt, že abych mohla testovat reakce dětí na podobně závažný obsah, musela bych je tomuto obsahu vystavit – nejednalo by se tedy již o simulaci takové situace. Vzhledem k tomu, že už samotné vystavení

¹³ Pojem *netiketa* vznikl spojením anglického slova NET a ETIKETA. Jedná se o běžná pravidla slušného chování aplikovaná na typické situace v prostředí internetu a zejména na vzájemnou interakci jeho uživatelů (Eckertová a Dočekal, 2013)

děti nevhodnému obsahu se pro ně může stát nebezpečným, zaměřila jsem se na jiné, stejně závažné, ale simulovatelné jevy.

Operacionalizací teoretické teze jsem dospěla k sérii následujících **pracovních hypotéz**:

1. *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí ve více než 25 % případů někomu sdělí svá přístupová hesla k osobním profilům a komunikačním nástrojům.*

2. *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí ve více než 25 % případů zveřejní/sdělí cizí osobě na internetu své osobní údaje.*

3. *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí ve více než 25 % případů zveřejní/sdělí cizí osobě na internetu své kontaktní údaje.*

4. *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí si ve více než 25 % případů smluví osobní schůzku s cizí osobou na internetu bez vědomí a doprovodu rodičů.*

5. *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí se ve více než 25 % případů nezdrží odpovědi na neshušné, vulgární či manipulativní zprávy na internetu a neupozorní na ně rodiče.*

6. *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí se ve více než 25 % případů nesvěří svým rodičům nebo učiteli s vydíráním, manipulací a obtěžováním na internetu.*

7. *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí ve více než 25 % případů ohrožení nevyužijí kontakty na internetovou linku pomoci.*

Při zkoumání **populace**, na kterou jsem zaměřila svůj výzkum, tedy děti postihnuté sociálním znevýhodněním, jsem dospěla k závěru, že není v mých možnostech dosáhnout reprezentativního vzorku této populace. Nejzásadnějším důvodem je zejména fakt, že neexistuje kompletní seznam všech členů této populace, na základě kterého bych mohla provést výběr směřující k reprezentativnímu vzorku. Proto jsem přistoupila k účelovému výběru výzkumného vzorku. Do výzkumu jsem zapojila skupinu dětí klientů obecně prospěšné společnosti Člověk v tísni, která dochází do klubu volnočasových aktivit

Objevitel¹⁴ na pražském Smíchově. Výsledky mého výzkumu proto nelze generalizovat pro celou populaci dětí mladšího školního věku postižených sociálním znevýhodněním, ale zejména pro tu část, která je v klientském vztahu s Člověkem v tísní, a navštěvuje nebo někdy navštívila některý z jeho klubů.

Data potřebná pro potvrzení nebo vyvrácení stanovené hypotézy jsem se rozhodla sbírat **metodou pozorování**. Protože jsem během sběru dat byla současně v roli výzkumníka i lektora workshopu, se zkoumanou skupinou jsem vstupovala do interakce také formou nestandardizovaného rozhovoru. I přesto jsem usilovala o nereaktivní sběr dat a snažila jsem se během sběru ustálit svou pozici v kategorii *pozorovatele jako participanta* a neodhalila jsem skupině probíhající výzkum (Disman, 2008). Protože sledovanými indikátory je chování dětí během rizikových situací v prostředí internetu, musela jsem pro tento sběr navrhnout vhodný nástroj schopný měřit a kvantifikovat pozorované indikátory.

Výzkumný nástroj v podobě testů chování jsem integrovala do série simulací rizikových jevů na internetu. Při designování simulací jsem se inspirovala reálnými v médiích a odborné literatuře popsanými případy kyberšikany, kybergroomingu a rizikového chování dětí. Východiskem z každé situace-simulace by mělo být ideální jednání, jak ho popisují odborníci na dětskou bezpečnost. Tyto vzorce chování v podobě ideálního řešení krizových nebo potenciálně nebezpečných situací jsou současně i mnou sledované indikátory, jak vyplývají z pracovních hypotéz (viz výše). Jednotlivé simulace jsem sestavila do podoby uceleného workshopu a během jeho realizace s výzkumným vzorkem cílové populace jsem pozorovala chování dětí při hledání východisek z předložených situací.

4.3 Workshop

Na tomto místě bych chtěla popsat jednotlivé simulace jako prvky navržené výukové pomůcky včetně integrovaného výzkumného nástroje, prostředky a pomůcky pro realizaci workshopu. Cílem workshopu je zprostředkovat zapojeným účastníkům prostřednictvím simulací zkušenost s předcházením a řešením rizikových situací na internetu. Tato zkušenost

¹⁴ Klub Objevitel je jedno z nízkoprahových center provozovaných společností Člověk v tísní v rámci Programů sociální integrace, které sídlí na Praze 5. Jedná se o volnočasově-vzdělávací centrum, které pomáhá dětem k rozvoji klíčových kompetencí prostřednictvím volnočasových kulturních, sportovních i vzdělávacích aktivit (Člověk v tísní o.p.s., 2013b).

by měla pomoci vybavit účastníky workshopu kompetencemi k předcházení a řešení rizikových situací, se kterými se již setkali nebo později setkají. Při volbě obsahových rámců pro navrhované simulace jsem se zaměřila zejména na rizika plynoucí z komunikace a interakce s ostatními uživateli internetu a zneužití osobních údajů: kybergrooming, kyberšikana, kyberstalking.

Při návrhu simulací jsem se inspirovala *Kolbovým modelem zkušenostního učení* (viz kapitola 4.1. *Zkušenostní učení a neformální vzdělávání*). Následující struktura, která sloužila jako základ pro každou ze simulací, je rozpracováním prvních tří kroků Kolbova modelu:

- lektor: uvedení do situace, představení problému k řešení a motivace k vypracování,
- respondenti: vlastní řešení problému,
- lektor + respondenti: zpětná vazba a nastínění možného vyústění reálné situace při respondenty navrženém řešení,
- respondenti: poučený návrh změny řešení problému.

Metody blízké tomuto navrženému modelu využívá také projekt E-Bezpečí při svých vzdělávacích akcích pro žáky základních a studenty středních škol. Například při lekcích zaměřených na rizikovou komunikaci na internetu mají žáci možnost si sami prožít internetovou manipulaci a vydírání ve formě simulace komunikace se skrytým útočníkem a následné reflexe. Nedílnou součástí vzdělávacích programů je aktivní zapojování žáků také v podobě návrhů řešení předložených kazuistik (E-Bezpečí, 2013; Kopecký, 2012; Krejčí, 2013).

Níže popsanou formu simulací založenou převážně na interakci dětí a lektora s minimem nutných prostředků nebo jen základním technickým zázemím jsem volila z důvodu snadné replikovatelnosti workshopu v případě dalšího využívání pro potřeby ať už obecně prospěšné společnosti Člověk v tísni nebo jiných neziskových organizací s minimálními provozními prostředky nebo technickým zázemím. Vhodnost a cílení obsahu i zvolené vzdělávací metody byly konzultovány s koordinátorkou nízkoprahového klubu Objevitel realizovaného v rámci Programů sociální integrace ve společnosti Člověk v tísni, Dominikou Knoblochovou (2013).

1. Seznamte se: kybergroomer

- *cíl aktivity:* Simulace děti seznamuje s fenoménem anonymity internetu a ukazuje jim, jak snadno si lze vytvořit alternativní identitu a získat cizí důvěru. Děti se v praxi seznámí s jedním z modelů sociálního inženýrství a jeho možnými následky.
- *popis:* Lektor uvádí děti do situace, ve které internet hraje důležitou úlohu při socializaci, poznávání nových lidí i udržování a utužování stávajících kontaktů. Zapojuje děti do výčtu aktivit, které k tomu účelu slouží – aktivita na sociálních sítích, sdílení obrázků a videí, jejich vzájemné komentování, komunikace skrze chat a e-mail, a motivuje děti ke sdílení vlastních zkušeností s danými nástroji.

Lektor děti motivuje, aby si představily, jak vypadá jejich komunikace na chatu s někým, koho právě potkaly. Pak jim předloží počítač s otevřeným instant messengerem, na kterém již čeká přihlášený nový kamarád-pomocník v roli kybergroomera. Děti dostanou za úkol zkusit se s ním bavit stejně, jako kdyby seděly doma u svého počítače, jak jsou zvyklé. Lektor je pouze v roli technické podpory při práci s počítačem a nechává dětem volné ruce.

Pomocník přihlášený na chatu má za úkol vydávat se za vrstevníka dětí a vytvářet si v průběhu konverzace takovou identitu, aby působil atraktivně jako potenciální nový kamarád. Dále se snaží získat si důvěru dětí, vylákat z nich zneužitelné informace (osobní, kontaktní údaje, fotografie, informace o škole apod.) a vylákat je na osobní schůzku.

Ve vhodné chvíli lektor aktivitu ukončuje a ptá se dětí, s kým se seznámily, jaké informace se o novém kamarádovi dozvěděly. Vzápětí pomocník přichází do místnosti nebo se s ním spojujeme pomocí webové kamery a odhalujeme jeho skutečnou identitu. Následuje krátká debata o tom, proč se vlastně vydává za někoho jiného, a co by se mohlo stát, kdyby někdo z dětí na schůzku s ním šel. Zhodnotíme i informace, které o sobě děti prozradily a k čemu je může kybergroomer zneužít. Lektor děti motivuje, aby se zamyslely nad tím, co by udělaly ve stejné situaci jinak.

- *sledované indikátory/test:* Aby dítě úspěšně prošlo tímto testem, nesmí si s kybergroomerem smluvit osobní schůzku, ani sdělovat osobní a kontaktní údaje. Naopak nevhodným chováním je souhlasit se schůzkou a za tím účelem svěřit i své osobní údaje, jako je bydliště, škola nebo poznávací znaky pro potřeby realizace schůzky.

- *pomůcky*: minimálně 2 počítače přihlášené k účtům na libovolném instant messengeru a zapojení pomocníka v roli kybergroomera

2. Kde bydlíš?

- *cíl activity*: Simulace dětem nabízí zpětnou vazbu na rozsah a hloubku informací, které o sobě sdělují na svých veřejných profilech na sociálních sítích.
- *popis*: Lektor přednese téma sociálních sítí, ptá se dětí, které sociální sítě znají a na kterých mají svůj vlastní profil. Dále rozvíjí diskusi na téma soukromí na sociálních sítích a veřejně zobrazovaných informacích.

V rámci simulace se děti registrují do nové sociální sítě a vyplňují si informace do svého profilu. Nejdříve děti navzájem a pak i lektor dětem dává zpětnou vazbu na vhodnost uvedených informací na profilu a uvádí příklady z praxe, jak je možné dané informace zneužít.

Na závěr lektor děti motivuje ke společnému návrhu, které z informací je vhodné mít na veřejném profilu.

- *sledované indikátory/test*: Za úspěšné splnění tohoto testu považují, pokud děti nezveřejní své kontaktní údaje, věk a zneprístupní náhled na své fotografie a jiné osobní informace. Nevhodným řešením je naopak zveřejnění svého telefonního čísla, adresy, školy apod.
- *pomůcky*: předtištěné registrační formuláře a psací potřeby

3. Chceš si přivydělat?

- *cíl activity*: Simulace má vést děti ke kritické percepci informací na internetu a pomoci jim nahlédnout lež jako běžnou součást internetového obsahu. Na příkladu časté praktiky lákání fotografií a informací od dětí za úplatu mají děti zjistit, že nelze důvěřovat informacím z neznámých neověřených zdrojů.

- *popis*: Lektor dětem přednese téma internetu jako zdroje pracovních nabídek, brigád a přivýdělků. Ptá se děti na zkušenosti jich samotných i jejich přátel a nejbližšího okolí s touto možností využívání internetu.

Samotnou náplň drobné aktivity tvoří návrh řešení situace, ve které děti dostanou z neznámé e-mailové adresy lákavou nabídku na přivýdělek. Jedná se o v praxi často využívanou formu manipulace dětí. Ústředním tématem jsou fotografie. Manipulátor z dětí láká jejich fotografie na ukázkou s příslibem brigády formou focení módních nebo jiných fotografií za lákavou finanční obměnu. V případě této simulace odesílatel od dětí navíc požaduje některé osobní údaje, jako je věk nebo navštěvovaná škola.

Děti navržené řešení lektor rozvede a nastíní možný vývoj takové situace. V případě odeslání fotografií a dalších osobních údajů v podobě jména, věku a navštěvované školy se děti stávají snadným cílem útoků i mimo prostředí internetu. Pokud by odesílatel z dětí vylákal dokonce citlivé fotografie, mohl by je snadno vydírat a požadovat další podobný materiál pod pohrůzkou zveřejnění fotografií. Jako ukázkou takového příběhu lektor může pustit úryvek z filmu *Seznam se bezpečně* (Seznam.cz, a.s. 1996–2011b).

- *sledované indikátory/test*: Vhodným řešením je rozhodnout se na zprávu neodpovídat a ideálně o ní říct i rodičům nebo učitelům. Naopak nevhodné řešení je na podobnou zprávu reagovat nebo dokonce poskytovat požadované osobní údaje včetně fotografií.
- *pomůcky*: text e-mailu v elektronické podobě v rozhraní e-mailového klienta nebo vtištěný, film *Seznam se bezpečně*

4. Vyrábíme neprůstřelné heslo

- *cíl aktivity*: Drobná aktivita učí děti, že heslo je soukromý údaj, který pomáhá chránit naše soukromí a identitu na internetu. Proto nepatří do ruky nikomu cizímu ani těm, ke komu máme důvěru. Aniž by o tom dítě vědělo, může heslo poskytnout agresorovi, který zneužije přístup do jeho účtu např. ke kyberšikaně. Navíc se děti dozví zásady pro tvorbu bezpečného hesla.
- *popis*: Na úvod lektor dětem přednese téma hesla jako bezpečnostního klíče k osobním účtům a informacím. Ptá se dětí, kolik takových hesel mají, jak si svá hesla vybírají a

jestli si myslí, že jsou skutečně bezpečná a proč by vlastně měla být. Následně lektor dětem představí, z čeho se skládá bezpečné heslo a co by se v něm nemělo objevit (délka hesla, použité znaky).

Na základě předchozí debaty lektor vyzve děti, aby si na místě vymyslely nové bezpečné heslo pro svůj účet na sociální síti nebo e-mailu. Každé z dětí si heslo napíše na vlastní papír včetně jména. Poté lektor vyzve děti, aby svá hesla ukázaly a zkontrolovaly si tak, že jsou opravdu bezpečná. Ptá se, kde chtějí heslo použít, zkusí si ho od dětí opsat nebo je s ním vyfotit.

Lektor volně naváže diskusí o tom, jestli je v pořádku, že si hesla vzájemně ukazujeme, opisujeme a fotíme, a co by se mohlo stát, kdyby se heslo dostalo do ruky někomu cizímu.

- *sledované indikátory/test*: Úspěchem v této aktivitě je uchovat si své nové heslo v tajnosti a neprozradit nové heslo nikomu z přátel. Vhodným řešením je i to, pokud dítě své heslo sice ukáže, ale lektorovi samo potvrdí, že heslo ve skutečnosti nepoužije, ale vytvoří si nové. V testu budu sledovat i schopnost dítěte aplikovat probrané metody pro tvorbu bezpečnostního hesla.
- *pomůcky*: papíry a psací potřeby pro děti, fotoaparát

5. Přišel ti e-mail

- *cíl aktivity*: Tato aktivita dětem představí typické projevy kyberšikany a umožní jim vyzkoušet si kybernetického agresora zastavit. Na závěr se seznámí s odborníky doporučeným a funkčním modelem obrany proti kyberšikaně.
- *popis*: Lektor nadnese téma šikany a kyberšikany – společně s dětmi vyjmenuje její projevy, charakterizuje osobu útočníka a oběti a motivuje děti, aby sdílely své zkušenosti s tímto jevem ze svého okolí, ze školy nebo od přátel.

Pro uvedení do aktivity lektor dětem představí smyšlenou postavu 10leté žačky Hany, která se stala obětí kyberšikany. Ukazuje dětem sérii zpráv, e-mailů a komentářů ze sociálních sítí, které Hana od útočníků pravidelně dostávala. Jedná se o verbální útoky,

nenávislné projevy i výhrůžky. Lektor děti vyzývá, aby našly řešení, jak může Hana útoky zastavit.

Během plnění úkolu jsou děti zahrnovány stále novými zprávami. Jde o simulaci časové neohraničenosti útoků v případě kyberšikany. Ve vhodnou chvíli lektor aktivitu ukončí a přistoupí ke zpětné vazbě navržených řešení.

- *sledované indikátory/test*: Jako ideální postup pro řešení šikany odborníci radí svěřit se rodičům, zablokovat účty agresora, uchovat zprávy jako důkaz kyberšikany a obrátit se na učitele dítěte nebo v závažnějších případech i na Policii ČR. Vhodným postupem je i kontaktování některé z horkých linek (hotline¹⁵). Proto i pro potřeby výzkumu budou tato řešení považovat za úspěšná. Naopak nevhodným řešením je odpovídání na šikanózní zprávy.
- *pomůcky*: počítač a speciálně založený e-mailový účet a mobilní telefon pro čtení zpráv, připravené texty a ukázky šikanózních projevů v digitální i tištěné podobě

4.4 Sběr dat a vyhodnocení workshopu

Na tomto místě shrnuji průběh realizovaného workshopu jako celku a následně i poznatky a výstupy z jednotlivých simulací. Podrobněji prezentuji **kvantifikovaná data** získaná metodou zúčastněného pozorování. Pro přehlednost shrnuji data v tabulkách jak pro každé z pěti pozorování, tak následně ve vztahu ke stanoveným pracovním hypotézám. Každá z tabulek představuje výskyt pozorovaného chování u jednotlivých subjektů, kdy *označení 1* = potvrzení výskytu chování, *označení 0* = nepotvrzení výskytu chování a *označení x* = nerealizované pozorování z dále specifikovaných důvodů. Poslední sloupec vždy udává procento výskytu chování v pozorované skupině subjektů.

pozorované chování	dítě č. 1	dítě č. 2	dítě č. 3	dítě č. 4	dítě č. 5	celkem
popis chování	1	0	x	1	1	60 %

Tabulka 0 Příklad zpracování dat získaných zúčastněným pozorováním

¹⁵ Výrazem hotline zde rozumím celou škálu kontaktních center určených pro pomoc dětem v nouzi či ohrožení. Může se jednat o Linku bezpečí, Horkou linku nebo poradnu E-Bezpečí, a to buď telefonicky, e-mailem nebo prostřednictvím chatu.

Workshop se uskutečnil v polovině listopadu 2013 v rámci odpoledního nízkoprahového klubu volnočasových aktivit Objevitel zaštitěného obecně prospěšnou společností Člověk v tísní v rámci Programů sociální integrace. Workshopu se zúčastnilo 5 dětí, které do klubu pravidelně docházejí. Jednalo se o 2 chlapce a 3 dívky ve věku 8 až 12 let ze základních škol v městské části Praha 5. Každému z dětí jsem přidělila číslo od 1 do 5, abych mohla dále údaje o pozorovaném chování přehledně zpracovat.

Navzdory mnoha **rušivým faktorům** se podařilo workshop realizovat celý, a to během 90 minut. Značná část dětských klientů společnosti Člověk v tísní trpí poruchami koncentrace pozornosti (ve smyslu ADD¹⁶ nebo ADHD¹⁷) nebo specifickými poruchami učení (známými pod zkratkou SPU¹⁸). Proto bylo velice náročné udržet pozornost dětí natolik, aby vždy prošly celou strukturou simulace vycházející z Kolbova modelu zkušenostního učení a aby vždy všechny porozuměly předloženým, byť velice krátkým textům v rámci plnění úkolů. Na tuto skutečnost jsem ale byla předem připravená i díky vlastní zkušenosti s individuálním doučováním těchto dětí. Tím méně očekávaným a o to problematičtějším rušivým elementem byla přítomnost **počítače**, jako potenciálního zdroje zábavy na internetu. Notebooky připravené pro realizaci části workshopu permanentně odváděly pozornost dětí od ostatních podnětů.

Počítač je prostředníkem – cestou do kyberprostoru a přeneseně se proto počítač stává pro děti hrozbou pocházející původně od ostatních uživatelů internetu. Je paradoxem, že právě počítač se stává překážkou ve vzdělávání dětí v oblasti internetové bezpečnosti. Dalším paradoxem je, navzdory očekávání, že pro generaci dětí narozených do informační společnosti jsou počítače běžnou součástí života, byl pro pozorované děti počítač původcem vzrušených emocí, téměř vykazujících znaky závislosti.

Rušivý element počítače jako zdroje zábavy jsem před zahájením workshopu použila jako motivační faktor a formu odměny po skončení společné aktivity. Nyní popíši průběh workshopu:

¹⁶ ADD neboli attention deficit disorder je porucha představující zhoršenou schopnost soustředění. Tyto osoby se dokáží soustředěně věnovat činnostem jen po omezenou dobu navíc s následkem vyčerpání (Krejčová, 2013b).

¹⁷ ADHD neboli attention deficit/hyperactivity disorder je porucha, při níž osoby trpí nejen zhoršenou schopností soustředění, ale navíc i nadměrnou nestrukturovanou aktivitou. Tyto osoby „bývají dosti impulzivní, vrhají se do činností dříve, než si uvědomí následky svého chování“ (Krejčová, 2013b). Tento způsob chování může mít značný vliv na bezpečnost dětí s ADHD na internetu.

¹⁸ SPU neboli specifické poruchy učení dětem znesnadňují proces učení. Těmi nejznámějšími poruchami jsou dyslexie, dysgrafie, dysortografie a dyskalkulie (Krejčová, 2013a).

1. Seznamte se: kybergroomer

V úvodu první simulace zaměřené na rizika kontaktu s neznámou osobou na internetu mi děti potvrdily, že kromě her internet využívají i ke komunikaci. Na prvním místě zmínily kontakt s kamarády a rodinou: „*vidíme se tam třeba s tetou přes tu obrazovku*“. Ke komunikaci s cizími osobami např. v anonymních chatech se děti přihlásily až na můj dotaz, zato však bez výjimky.

Můj návrh seznámit se s někým novým přes internet přijaly děti poměrně nadšeně. Samy vytvořily skupiny po dvou a po třech u dvou notebooků přihlášených k účtům na Gmailu. Konverzaci prostřednictvím chatovacího nástroje Hangout s nimi zahájila absolventka Studií nových médií Mgr. Tereza Lišková v roli kybergroomera. Obsluhovala dvě smyšlené identity současně: 10letou Terezku a 11letého Olivera. Podrobnosti o smyšlených postavách Tereza dotvářela v průběhu chatu tak, aby si získala zájem dětí a zalíbila se jim např. podobnými zájmy.

Během simulace se všechny děti aktivně zapojovaly a živě diskutovaly o tom, co do chatu napíší. Neměly problém uvěřit prezentovaným identitám a některé dokonce spekulovaly, jestli se nejedná o někoho, koho znají. Během této simulace děti do chatu **prozradily pravdivě každý osobní údaj**, na který se jich Tereza zeptala. Velký důraz kladly zejména na popis své rodiny, výčet sourozenců a podrobnosti o nich:

„Tereza: ahoj

klub1 Objevitel: ahoj kdo jsi

Tereza: ahoj terezka a ty? chodim na kresleni na klamovku ale dneska sem nemocna

klub1 Objevitel: jsme tady 3 ja sem mira a ja sem natalka

Tereza: a chodite taky do skoly?

klub1 Objevitel: a ja sem Francesca a jsem z nich nejsterši ,je mi 11

(...)

klub1 Objevitel: MIRA MA JEDNU SESTRU A JA MAM BRATRA JA NATALKA A FRANCESA MA 2 SESTR A 1 BRATRA

(...)

klub1 Objevitel: HRAJES TAKI FODBAL ,ADO SKOLI CHOME NA SANTOŠKU A NATALKA HODI POD RADNIC“

Protože děti projevily při psaní na klávesnici poměrně malou zdatnost, stal se pro tuto aktivitu čas zásadním limitujícím faktorem. Z toho důvodu se mi nepodařilo prozkoumat ochotu dětí souhlasit se schůzkou s cizí osobou na internetu. Nejmladší z dětí ale ústně samo projevilo zájem se s novým kamarádem setkat. Proto jsem jeho návrh sama rozvedla a navrhla dětem možnost setkat se s jejich novými kamarády. Děti poměrně nadšeně souhlasily a samy do chatu popsaly lokalitu, kde se nacházejí a jak je může kontakt z internetu poznat.

Následné setkání s Terezou a projevení její skutečné identity děti viditelně šokovalo a zpočátku nevěřily, že celou konverzaci vedly s ní. Všichni společně jsme pak rozvedli možné scénáře, jak by se tato situace mohla vyvinout ve skutečnosti a za jakým účelem by Tereza mohla z dětí lákat osobní údaje a vyzývat je ke schůzce. V tento moment už děti poměrně obratně konstruovaly dramatické scény únosů a přepadení. Bylo zajímavé sledovat, že spojení těchto známých hrozeb s internetem je pro děti nové a poměrně překvapivé.

Kvantifikace sebraných dat

Výzkumný nástroj integrovaný do této simulace sledoval u dětí úroveň kompetencí k předcházení rizikovým situacím na internetu ve smyslu sdělování osobních informací neznámým osobám konkrétně prostřednictvím chatu. Zaměřila jsem se na sdělování jména, věku a navštěvované školy, jako jednoho z kontaktních údajů. V původním záměru bylo i pozorování ochoty dětí svolit k osobní schůzce, tu však z časových důvodů nebylo možné v plném rozsahu prozkoumat. Přesto stojí za zmínku fakt, že nejmladší z dětí samo projevilo zájem se s protějškem na chatu sejit.

pozorované chování	dítě č. 1	dítě č. 2	dítě č. 3	dítě č. 4	dítě č. 5	celkem
sděluje jméno	1	1	1	1	1	100 %
sděluje věk	1	1	1	0	0	60 %
sděluje školu	1	0	1	1	1	80 %
souhlasí se schůzkou	x	x	x	x	1	x

Tabulka 1 Kvantifikovaná data z prvního pozorování zaměřeného na sdělování osobních a kontaktních údajů.

V tomto testu všechny děti sdělily pravdivě některý ze svých osobních údajů. 100 % dětí sdělilo hned dva z nich, a to v kombinaci jméno a věk, nebo jméno a škola. Všechny tři sledované údaje pak sdělilo 40 % dětí.

2. Kde bydlíš?

Na téma osobních údajů jsem navázala i v další aktivitě. Tentokrát nešlo o jejich sdělování konkrétní osobě, ale přímo jejich zveřejňování. Na dotaz, zda mají děti svůj profil na některé sociální síti, se 4 z 5 přihlásily k Facebooku. Záporně odpověděl jen nejmladší chlapec: „*Já to neumím se tam přihlásit. Oni mi to nechtěj udělat.*“ Děti zmínily i oblíbenou síť Lidé nebo slovenský Pokec.

S návrhem zaregistrovat se do zcela nové sociální sítě děti okamžitě souhlasily. Pro tyto účely jsem vytvořila registrační formulář (viz příloha) dotazující se na osobní údaje pro potřeby **veřejného profilu** na smyšlené sociální síti „Fejskuk“. Některé z dětí neprohlédly fiktivnost formuláře ani sociální sítě a ptaly se, zda se budou moct po vyplnění formuláře skutečně zaregistrovat. Skutečnost jsem dětem okamžitě neodhalila, aby byla výpovědní hodnota sebraných dat ještě o něco bližší realitě.

Ve formuláři jsem se kromě níže v tabulce uvedených osobních údajů dotazovala také na respondentovy koníčky, oblíbené televizní pořady a hudbu. Děti ochotně vyplnily každou z kolonek, kromě těch, jejichž význam neznaly. Nejčastěji se jednalo o komunikační nástroje ICQ, Skype a někdy i e-mail. Na závěr děti volily, kdo si smí prohlížet jejich fotografie, příspěvky a komentáře a kdo jim smí posílat zprávy, podobně, jako je tomu na Facebooku.

Po předchozí zkušenosti z chatování se některé děti rozhodly uvést o sobě také **nepravdivé informace**. V kolonce město, se tak objevovaly údaje jako Brno, Liberec nebo Amerika. Jedna z dívek inspirovaná touto strategií se rozhodla uvést o sobě všechny údaje nepravdivě. Na dotaz, jak ji někdo na té sociální síti najde, odpověď neměla, ale rozhodla se uvést alespoň některé údaje pravdivě.

Na závěr aktivity jsme společně s dětmi hodnotili, které z uvedených osobních údajů je vhodné na veřejném profilu mít a jaká bezpečnostní rizika s sebou nese zveřejnění našeho soukromí.

Kvantifikace sebraných dat

Výzkumný nástroj integrovaný do této simulace sledoval u dětí úroveň kompetencí k předcházení rizikovým situacím na internetu ve smyslu zveřejňování osobních informací neznámým osobám konkrétně prostřednictvím veřejného profilu na sociální síti. Zaměřila jsem se na sdělování jména, příjmení, data narození, navštěvované školy, bydliště a

kontaktního údaje, jakým je telefonní číslo. Další komunikační nástroje – Skype, ICQ a e-mail děti buď vůbec neznaly, nebo nevlastnily aktivní účty v těchto nástrojích. Protože se v případě neuvedení tohoto kontaktního údaje nejednalo o volbu dítěte zveřejnit-nezveřejnit, data jsem dále nezpracovávala. Další položky, u kterých se děti rozhodovaly o jejich zveřejnění, byly osobní fotografie a další příspěvky a komentáře.

Nejmladší chlapec (č. 5) měl s vyplněním dotazníku velký problém. Většinu požadavků nerozuměl ani při asistenci se čtením a vysvětlením jednotlivých položek. Některé údaje jako datum narození nebo adresu neznal a nakonec se rozhodl, že tuto aktivitu nechce dokončit.

pozorované chování	dítě č. 1	dítě č. 2	dítě č. 3	dítě č. 4	dítě č. 5	celkem
sděluje jméno	1	1	1	1	1	100 %
sděluje příjmení	1	0	1	1	0	60 %
sděluje datum narození	1	0	0	1	x	40 %
sděluje školu	1	1	1	1	x	80 %
sděluje adresu	1	0	0	0	x	20 %
sděluje telefon	1	0	0	1	x	40 %
zveřejňuje fotografie	0	0	0	0	0	0 %

Tabulka 2 Kvantifikovaná data z druhého pozorování zaměřeného na zveřejňování osobních a kontaktních údajů.

Z testu vyplývá, že děti nejochotněji sdělují své jméno a školu, kterou navštěvují. 60 % dětí uvedlo i své příjmení. Závažné podle mě je, pokud dítě uvede tak specifický kontaktní údaj, jakým je celá adresa nebo telefonní číslo – takové údaje se rozhodly zveřejnit hned 2/5 dětí.

K zajímavým zjištěním vedla následná rešerše skutečných veřejných profilů zúčastněných dětí na sociální síti Facebook. Všechny z dětí vystupují pod svým celým jménem, zveřejňují své fotografie a některé i své příspěvky. Realita se se simulací rozchází i ve skutečnosti, že žádné z dětí neuvádí svou adresu ani telefonní číslo. Příčinou těchto odchylek může být hned několik a k jejich odhalení by bylo nutné s dětmi vést podrobný rozhovor.

3. Chceš si přivydělat?

Třetí simulace byla opět na téma osobní údaje a komunikace v prostředí internetu. Tentokrát jsem ale zapojila agresory často využívané metody manipulace a luringu.

Když jsem dětem nastínila téma internetu jako možného prostředí pro získání finančních prostředků, nejčastěji uváděly možnosti jako: „*třeba na těch hracích automatech*“ nebo „*a taky na aukru se dá*“. Žádné z dětí neznalo internet jako prostor pro nabídky práce a přivýdělku. Děti se ani dosud neselekaly s nabídkou finanční nebo jiné odměny za poskytnuté protislužby, jak běžnou praxí popisuje např. již výše zmiňovaný dokument *Seznam se bezpečně*.

Následující úkol spočíval ve zhodnocení nabídky přivýdělku ve výši 2000 Kč nafocením módních fotografií. Podmínkou bylo přihlásit se zasláním svých kontaktních údajů a fotografie. Nabídku jsem dětem představila formou e-mailu.

Všechny děti využily možnost na nabídku reagovat, ale většina z nich se k ní stavěla nedůvěřivě. Překvapivou reakcí byl pro mě projev agrese. Jakmile některé děti přijaly názor, že nabídka není věrohodná, namísto její ignorace se rozhodly na jejího autora slovně zaútočit.

Kvantifikace sebraných dat

Výzkumný nástroj integrovaný do této simulace sledoval u dětí úroveň kompetencí k předcházení rizikovým situacím na internetu ve smyslu zdržení se odpovědi na manipulativní zprávu a případném oznámení takové zprávy rodičům nebo učitelům.

pozorované chování	dítě č. 1	dítě č. 2	dítě č. 3	dítě č. 4	dítě č. 5	celkem
odpovídá na zprávu	1	1	1	1	1	100 %
neoznamuje rodičům	1	1	1	1	1	100 %

Tabulka 3 Kvantifikovaná data ze třetího pozorování zaměřeného na schopnost vyhodnocení komunikace s cizí osobou na internetu jako rizikového.

V tomto testu žádné z dětí nevyhodnotilo korespondenci s cizí osobou jako rizikové chování a první reakcí po přečtení e-mailu bylo: „*A můžu mu napsat?*“. Žádné z dětí nevidělo v komunikaci s protistranou možná rizika a nenavrholo možnost zprávu smazat nebo ignorovat, přestože většina jejich reakcí byla odmítavých a některé obsahovaly dokonce vulgaritu a výhrůžky. 2 z dětí i přesto, že reagovaly odmítavě, sdělily v odpovědi některý ze svých

osobních údajů a jen jedna dívka se nabídkou zaobírala vážněji a rozhodla se zaslat i svou fotografií.

Žádné z dětí ani nenavrholo možnost obrátit se s prosbou o pomoc na své rodiče nebo jinou autoritu, jak tomu bylo u poslední simulace.

4. Vyrábíme neprůstřelné heslo

Předposlední aktivita byla zaměřená na téma zabezpečení soukromí na internetu, používání bezpečnostního hesla i to, jaké jsou jeho náležitosti. Hned v úvodu děti prokázaly, že téma bezpečnostního hesla je pro ně poměrně běžné, protože okamžitě bez vyzvání začaly vykřikovat, že znají vzájemně svá hesla: „*Já znám Natálky heslo, Fráni aj Sáry.*“ „*A já znám mého bráchy.*“ Dál se přihlásily i k tomu, že běžně používají pro více internetových služeb či účtů jediné heslo.

Jako příprava na další aktivitu jsme se s dětmi bavili o náležitostech, jaké by skutečné bezpečnostní heslo mělo mít, a zjistili jsme, že jejich dosavadní hesla tyto parametry nesplňují. Proto jsem dětem navrhla, aby si teď na místě navrhly nové bezpečnostní heslo. Pozitivním jevem byl požadavek většiny dětí tvořit v soukromí, aby jim nikdo z kamarádů neviděl do papíru. Tuto skutečnost ale později vyvážil fakt, že svá nová hesla děti vykřikovaly nahlas a většina z nich ho vyradila. Oba chlapci pak ve snaze přistoupit k úkolu zodpovědně a vytvořit skutečně tajné heslo, si zvolili mnohamístné číselné řady nebo dlouhá slova kombinovaná z velkých a malých písmen, které nebyli schopni si zapamatovat.

Kvantifikace sebraných dat

Výzkumný nástroj integrovaný do této simulace sledoval u dětí úroveň kompetencí k předcházení rizikovým situacím na internetu ve smyslu bezpečného nakládání s bezpečnostním heslem k osobnímu účtu některé internetové služby.

pozorované chování	dítě č. 1	dítě č. 2	dítě č. 3	dítě č. 4	dítě č. 5	celkem
ukazuje heslo	1	1	1	1	1	100 %
použije heslo	0	1	1	1	1	80 %

Tabulka 4 Kvantifikovaná data ze čtvrtého pozorování zaměřeného na schopnost dětí udržet svá data na internetu v soukromí.

V testu jsem sledovala dvě reakce dětí: úspěšnost v utajení svého bezpečnostního hesla (v tabulce jako „ukazuje heslo“) a schopnost reflexe vhodnosti použití odtajněného hesla (v tabulce jako „použije heslo“).

Výsledky tohoto pozorování nebyly zcela jednoznačné. Téměř všechny děti si na začátku aktivity a návrhu vlastního hesla instinktivně chránily své soukromí. Během několika minut byla ale všechna hesla vyražena. I přes počáteční snahu dětí držet své heslo v tajnosti jsem proto hodnotila až výsledný stav, kdy 100 % dětí ať už záměrně či nezáměrně nakonec vyradilo své heslo kamarádovi. Následně děti navíc souhlasily i s tím, že ho prakticky využijí pro své účty na sociálních sítích. Pouze jedno z dětí nabídlo vhodné řešení - dívka, která heslo chtěla využít pro svůj profil na Facebooku, poskytl starší chlapec zpětnou vazbu: „A už ho všichni tady věděj!“

5. Přišel ti e-mail

Poslední aktivita si kladla za cíl představit dětem téma kyberšikany a seznámit je s účinným řešením, jak se kyberšikaně bránit. Překvapivě téma kyberšikany nebylo dětem úplně cizí a vyjmenovávaly některé z jejích projevů: „*Jo, to je třeba když někdo řekne mam tvoji fotku, udělám ti něco, zbiju tě ...*“. Děti dokázaly v rámci možností porozumět i významu slova „kyber“: „*Protože to je na počítači.*“ Jedna z dívek se s problematikou kyberšikany dokonce setkala v rámci výuky ve škole a popsala modelovou situaci, kterou znala z výukového videa. Následně děti samy popisovaly možné platformy, kde se může kyberšikana projevat: „*V esemeskách, na Facebooku, na Skypu, na e-mailu.*“

Po krátkém úvodu děti dostaly za úkol vymyslet ideální řešení situace, do které se dostala jejich vrstevnice. Představila jsem jim sérii e-mailů a SMS zpráv obsahujících nenávistné projevy a výhrůžky od agresorů smyšlených stejně, jako byla postava obětí. Přestože dětem nebylo téma kyberšikany cizí a některé se s ním seznámily dokonce v rámci základního vzdělávání, žádné z dětí nenavrholo ideální řešení.

Všechny děti se rozhodly na verbální útoky samy reagovat a dokonce se ve většině případů uchýlily k agresivním, výhrůžným až vulgárním projevům stejně, jako tomu bylo u třetí simulace. Při běžné šikaně, která se odehrává tváří v tvář a většinou v ní hraje roli fyzická převaha agresora, může tento postup fungovat. Pokud by ale byla oběť schopná se útokům ubránit, pravděpodobně by se v takovém případě šikana ani nerozvinula. V případě

kyberšikany, ale projevy agrese ze strany oběti nejsou řešením slovních útoků, zesměšňování a psychického teroru ze strany často anonymního útočníka, jak popisují v příslušné kapitole 2.3.1 *Kyberšikana*.

Kvantifikace sebraných dat

Výzkumný nástroj integrovaný do této simulace sledoval u dětí úroveň kompetencí k řešení rizikových situací na internetu ve smyslu zastavení projevů kyberšikany. V testu jsem zejména sledovala, zda se děti rozhodnou na zprávy samy reagovat, dále zda se rozhodnou do řešení situace zapojit rodiče či jinou autoritu, zda zablokují příchozí zprávy z účtu agresora a zda se rozhodnou nebo alespoň znají možnost kontaktovat hotline určenou pro pomoc v podobných případech.

pozorované chování	dítě č. 1	dítě č. 2	dítě č. 3	dítě č. 4	dítě č. 5	celkem
odpovídá na zprávu	1	1	1	1	1	100 %
neoznamuje rodičům	0	1	1	1	0	60 %
neblokuje odesílatele	1	1	1	1	1	100 %
nekontaktuje hotline	1	1	1	1	1	100 %

Tabulka 5 Kvantifikovaná data z pátého pozorování zaměřeného na schopnost dětí zastavit projevy kyberšikany.

V tomto testu 100 % dětí jednalo v rozporu se základními pravidly obrany proti kyberšikaně a odepsalo na šikanózní zprávy. Žádné z dětí se ani nerozhodlo blokovat odesílatele zpráv a znemožnit mu tak další kontakt tímto kanálem s obětí a jen 2 z 5 dětí se rozhodly do komunikace zahrnout rodiče nebo policii. Posledním sledovaným indikátorem byla znalost nebo dokonce snaha využít linku pomoci pro oběti kybernetických a jiných útoků. Žádné z dětí ale opět o této možnosti ani neslyšelo.

4.4.1 Celkové zhodnocení výzkumu

Data sebraná během workshopu, kvantifikovaná a zpracovaná výše pro každý z pěti testů jsem dále vztáhla i k dříve stanoveným pracovním hypotézám. Pro každou ze 7 hypotéz shrnuji příslušná data tak, abych mohla danou hypotézu potvrdit či vyvrátit:

1. *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí ve více než 25 % případů někomu sdělí svá přístupová hesla k osobním profilům a komunikačním nástrojům.*

Data pro práci s první pracovní hypotézou pocházejí z testu, ve kterém jsem pozorovala úspěšnost dětí v uchování si bezpečnostního hesla v soukromí. V této části testu neuspělo 100 % dětí. Na tomto místě pracuji jen s daty z druhé části testu, kde se děti rozhodovaly, zda a jak své heslo dále použijí.

pozorované chování	dítě č. 1	dítě č. 2	dítě č. 3	dítě č. 4	dítě č. 5	celkem
použije zveřejněné heslo	0	1	1	1	1	80 %

Tabulka 6 Shrnutí dat vztahujících se k první pracovní hypotéze

Pouze jedno z pozorovaných dětí se rozhodlo zveřejněné heslo dále nepoužívat a správně vyhodnotilo situaci, že se již nejedná o bezpečnostní heslo a že pro použití v praxi je potřeba navrhnout heslo nové. Proto mohu vyvodit závěr, že v 80 % případů děti ze sociálně znevýhodněného prostředí někomu sdělí své přístupové heslo.

2. *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí ve více než 25 % případů zveřejní/sdělí cizí osobě na internetu své osobní údaje.*

V této pracovní hypotéze operuji s proměnnou „osobní údaje“, kterou reprezentují hodnoty jméno, příjmení, věk, datum narození a osobní fotografie.

pozorované chování	dítě č. 1	dítě č. 2	dítě č. 3	dítě č. 4	dítě č. 5	celkem
sděluje jméno	1	1	1	1	1	100 %
	1	1	1	1	1	100 %
sděluje příjmení	1	0	1	1	0	60 %
sděluje věk	1	1	1	0	0	60 %
sděluje datum narození	1	0	0	1	x	40 %
zveřejňuje fotografie	0	0	0	0	0	0 %

průměr	60 %
--------	-------------

Tabulka 7 Shrnutí dat vztahujících se ke druhé pracovní hypotéze

První z hodnot – sdělování jména – sleduji hned ve dvou výše popsaných testech, díky čemuž mám větší množství dat ke zpracování. Protože každému z testů přisuzuji stejnou váhu, považuji i všech 30 pozorování za rovnocenná. Stanovením poměru výskytu pozorovaných modelů chování vůči všem pozorováním jsem získala výsledné procento případů, ve kterém pozorovaný vzorek dětí zveřejnil nebo sdělil cizí osobě na internetu své osobní údaje. Hodnota 60 % je vyšší, než stanovená hranice 25 %, a proto považuji i tuto hypotézu za potvrzenou.

3. *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí ve více než 25 % případů zveřejní/sdělí cizí osobě na internetu své **kontaktní údaje**.*

V této pracovní hypotéze operuji s proměnnou „kontaktní údaje“, kterou reprezentují hodnoty škola, adresa a telefonní číslo. První z hodnot sleduji hned ve dvou výše popsaných testech, díky čemuž mám větší množství dat ke zpracování.

pozorované chování	dítě č. 1	dítě č. 2	dítě č. 3	dítě č. 4	dítě č. 5	celkem
sděluje školu	1	0	1	1	1	80 %
	1	1	1	1	x	80 %
sděluje adresu	1	0	0	0	x	20 %
sděluje telefon	1	0	0	1	x	40 %

průměr	55 %
--------	-------------

Tabulka 8 Shrnutí dat vztahujících se ke třetí pracovní hypotéze

Stejně jako u předchozí hypotézy, považuji všech 20 pozorování za rovnocenná, a proto jsem mohla stanovit výsledných 55 % jako poměr pozorovaných předem definovaných modelů chování vůči všem pozorováním. Hypotézu se mi tak opět podařilo potvrdit. Současně mohu otázku zveřejňování kontaktních údajů považovat za oblast, kterou pozorovaná skupina dětí ze sociálně znevýhodněného prostředí ovládá nejlépe.

4. *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí si ve více než 25 % případů smluví osobní **schůzku s cizí osobou** na internetu bez vědomí a doprovodu rodičů.*

Testování ochoty dětí svolit ke schůzce s cizí osobou na internetu jsem z časových důvodů musela v průběhu sběru dat vyhodnotit jako těžko proveditelné. Zajímavé ale bylo, že jedno z dětí samo projevilo zájem se s protějškem na chatu setkat. Když jsem děti v této ideje podpořila, ochotně si smluvily schůzku s neznámou osobou samy.

5. *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí se ve více než 25 % případů nezdrží odpovědi na **neslušné, vulgární či manipulativní zprávy** na internetu a neupozorní na ně rodiče.*

Abych potvrdila tuto hypotézu, sledovala jsem dva různé druhy chování jako reakci na předloženou situaci. Pozorovala jsem, zda dítě odpovídá na neslušné, vulgární a manipulativní zprávy a také zda se rozhoduje pro upozornění rodiče na tuto elektronickou komunikaci.

pozorované chování	dítě č. 1	dítě č. 2	dítě č. 3	dítě č. 4	dítě č. 5	celkem
odpovídá na zprávu	1	1	1	1	1	100 %
	1	1	1	1	1	100 %
neoznamuje rodičům	1	1	1	1	1	100 %
	0	1	1	1	0	60 %

průměr	90 %
--------	-------------

Tabulka 9 Shrnutí dat vztahujících se k páté pracovní hypotéze

I v tomto případě považuji všech 20 pozorování za rovnocenná, a proto jsem mohla stanovit hledaný výsledek jako poměr pozorovaných předem definovaných modelů chování vůči všem pozorováním. Zjistila jsem tak, že v 90 % případů se pozorovaná skupina dětí nezdržela odpovědi na neslušné, vulgární či manipulativní zprávy a neupozornila na ně rodiče.

6. *Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí se ve více než 25 % případů nesvěří svým rodičům nebo učiteli s **vydíráním, manipulací a obtěžováním** na internetu.*

Zda se děti rozhodnou o vydírání, manipulaci nebo jiném obtěžování svěřit svým rodičům nebo učiteli jsem pozorovala hned ve dvou různých testech. Jeden vycházel ze

simulace podvodné manipulativní nabídky brigády a druhý ze simulace projevů kyberšikany prostřednictvím zejména verbálních útoků.

pozorované chování	dítě č. 1	dítě č. 2	dítě č. 3	dítě č. 4	dítě č. 5	celkem
neoznamuje rodičům	1	1	1	1	1	100 %
	0	1	1	1	0	60 %

průměr	80 %
--------	-------------

Tabulka 10 Shrnutí dat vztahujících se k šesté pracovní hypotéze

Výsledný údaj je opět podílem pozorovaného chování vůči všem deseti pozorováním. Zjistila jsem tak, že v 80 % případů se pozorovaná skupina dětí ze sociálně znevýhodněného prostředí nesvěří rodičům ani učitelům s manipulací, vydíráním a obtěžováním na internetu. O něco úspěšnější děti byly, pokud šlo o obtěžování vulgárními a jinak zastrašujícími zprávami, než v případě méně nápadné manipulativní komunikace.

*7. Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí ve více než 25 % případů ohrožení nevyužijí kontakty na **internetovou linku pomoci**.*

Znalost a snahu využít některou z internetových linek pomoci (hotline) jsem testovala jen jedenkrát při simulaci kyberšikany.

pozorované chování	dítě č. 1	dítě č. 2	dítě č. 3	dítě č. 4	dítě č. 5	celkem
nekontaktuje hotline	1	1	1	1	1	100 %

Tabulka 11 Shrnutí dat vztahujících se k sedmé pracovní hypotéze

Žádné z pozorovaných dětí se ale nerozhodlo takové možnosti využít a na základě rozhovorů s nimi jsem zjistila, že děti ani neznaly žádné kontaktní centrum pro ohrožené děti a mladistvé.

Protože šest ze sedmi pracovních hypotéz bylo potvrzeno a jednu jsem se rozhodla nehodnotit z výše zmíněných důvodů, na základě pozorování vzorku populace sociálně

znevýhodněných dětí lze říci, že *děti ze sociálně znevýhodněného prostředí nejsou dostatečně vybavené kompetencemi k předcházení a řešení rizikových situací na internetu.*

Tak nízkou úspěšnost pozorovaných sociálně znevýhodněných dětí přisuzují hned několika možným faktorům. Protože na výchově a vzdělávání dětí se primárně podílejí **rodina dítěte** a škola, hledala jsem možné příčiny právě zde. Nedostatečné vedení dětí k bezpečnému jednání na internetu a schopnostem rozpoznávat možná rizika a předcházet jim může být v rodině zapříčiněno stejnými činiteli, které ji současně společensky znevýhodňují. Bývá to zejména nízkou úrovní vzdělání rodičů i související zhoršenou ekonomickou situací v rodině, jak popisují v kapitole 3. *Sociální znevýhodnění*. Pokud bych hledala příčinu nízké úspěšnosti testovaných dětí v odpovědné vzdělávací instituci, mohla bych se obracet na příslušnou **základní školu**, nebo ještě dál – do Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání. Protože je problematika bezpečnosti na internetu úzce spjatá s informačními a komunikačními technologiemi, nejčastěji se zařazuje do hodin informatiky a výpočetní techniky. Pokud se ale podívám do Školních vzdělávacích programů pražských smíchovských škol, odkud jsou právě testované děti, ty informatiku zařazují do výuky až od páté třídy (Santoška, 2013). Mnohé školy pak zpracovávají svůj Školní vzdělávací program podle dokumentu *Vzdělávací program Základní škola*, který zahrnuje výuku informatiky a výpočetní techniky až od 6. ročníku základní školy (Jeřábek et al., 1996). Oproti tomu platný aktualizovaný *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* zdůrazňuje důležitost vzdělávání dětí v oblasti informačních a komunikačních technologií a zařazuje tuto vzdělávací oblast jako povinnou na 1. a 2. stupni. Konkrétně pak očekávaný výstup komunikace pomocí internetu je zařazen již pro 1. období¹⁹ (MŠMT, 2013).

Zařazování předmětu informačních a komunikačních technologií do výuky až ve vyšších ročnících nekorresponduje se zjištěními, že evropské **děti používají internet** ve stále nižším věku. V roce 2011 měly 9 a 10leté děti první zkušenosti s internetem v 7 letech věku. U 11 a 12letých dětí to bylo až v 9 letech a 13 a 14leté děti se setkaly s internetem poprvé v 10 letech. Zásadní je i informace o frekvenci užívání internetu. Více než 90 % dětí ve věku 9-16 let používá internet alespoň 1x týdně a 60 % denně nebo téměř denně (Livingstone et al., 2011).

¹⁹ 1. období RVP ZV definuje jako 1. až 3. ročník základní školy, 2. období představuje 4. až 5. ročník. Jedná se tedy o rozdělení 1. stupně základní školy (MŠMT, 2013).

Dále si myslím, že vzdělávání dětí v bezpečném používání internetu by se kromě věku dítěte mělo řídit také schopností ovládat český či jiný mateřský jazyk na úrovni čtení a psaní. Takové nedostatky se projevily jako překážka pro bezproblémové absolvování workshopu u 8letého chlapce. Neformální mimoškolní vzdělávání umožňuje taková specifika dětí reflektovat a uzpůsobovat vzdělávací programy pro skupiny dětí různého věku, ale podobných zkušeností a vzdělání.

Nízká, nebo zcela chybějící **počítačová gramotnost** pozorovaných dětí byla zřejmá i z jejich neznalosti některých základních pojmů z prostředí komunikačních technologií (zavináč, e-mail) nebo netypická česká výslovnost tak rozšířených výrazů, jako Google nebo e-mail. To podle mě ukazuje na skutečnost, že se s podobnými tématy nesetkávají na formální úrovni, např. v rámci vyučování.

Překvapivá pro mě byla i neschopnost dětí spojit si pro ně **známé hrozby**, jako např. obtěžování, únos nebo násilí s internetem a jeho uživateli. Děti jsou očividně vychovávány k bezpečnému jednání na ulici a při kontaktu s cizími lidmi, ale nikdo už je nevychovává ke stejné obezřetnosti před cizími lidmi a komunikací s nimi v prostředí internetu. Tato skutečnost může ukazovat právě na nízké povědomí rodičů (a možná i některých učitelů) o rizicích spojených s komunikací s cizími lidmi v kyberprostoru.

Při vyhodnocování **realizovaného výzkumu** uznávám, že větší výzkumný vzorek by jistě zvýšil relevanci sebraných dat. Současně by bylo zajímavé porovnat výsledky podobných skupin sociálně znevýhodněných dětí např. z odlišných lokalit. Z výzkumného hlediska by bylo přínosné zapojit do výzkumu i kontrolní skupinu dětí, která není postihnuta sociálním znevýhodněním a následně vyvodit závěry pro stav vybavenosti kompetencemi k předcházení a řešení rizikových situací na internetu pro výzkumnou a kontrolní skupinu. Jednalo by se již o poněkud rozsáhlou práci vyžadující delší čas zpracování nebo zapojení celého realizačního týmu.

4.5 Doporučení pro další praxi a výzkum

Na základě rešerší v oblasti bezpečnosti dětí na internetu i českého školského systému, které jsem v rámci řešení své diplomové práce prováděla, jsem dospěla k názoru, že by bylo

vhodné systematicky vychovávat děti k dodržování zásad bezpečného používání internetu od útlejšího věku, než je tomu nyní.

Při využívání mnou navržené metodiky pro práci s dětmi v rámci neformálního vzdělávání doporučuji workshop realizovat v malých skupinách dětí. Při práci s dětmi s poruchami koncentrace pozornosti případně kombinovanými se SPU je nezbytná individuální práce s dětmi ve skupině. Proto považuji za důležité, aby lektor vedoucí workshop s dětmi dlouhodobě pracoval a znal jejich specifické potřeby nebo úzce spolupracoval s takovým koordinátorem, který s danými dětmi dlouhodobě pracuje. U mladších dětí na prvním stupni základní školy vidím přínos i v zapojení současně několika asistentů, kteří by pomáhali dětem překonávat obtíže při práci s výpočetní technikou i případné jazykové bariéry.

Prostor pro další práci v oblasti vzdělávání sociálně znevýhodněných dětí v bezpečném používání internetu vidím zejména v otestování vzdělávacího potenciálu navržené metodiky a jeho rozvíjení. Dále také v hledání dalších vzdělávacích metod funkčních pro danou cílovou skupinu a zejména děti na prvním stupni základní školy, na které se zaměřuje zdaleka nejméně pozornosti v ohledu bezpečné práce s informačními a komunikačními technologiemi.

5 Závěr

V úvodu této diplomové práce jsem stanovila dva cíle. V první řadě jsem výzkumným šetřením hledala odpověď na otázku, zda jsou děti ze sociálně znevýhodněného prostředí dostatečně vybavené kompetencemi k předcházení a řešení rizikových situací na internetu, a snažila se tak potvrdit či vyvrátit stanovenou hypotézu. Mým druhým cílem bylo navrhnout výukovou pomůcku vhodnou pro použití v prostředí neformálního vzdělávání na téma online bezpečnosti. Obě části práce jsou spolu velice úzce provázané.

Teoretické zpracování problematiky bezpečnosti dětí na internetu mi sloužilo jako podklad pro obsahové uchopení výukové pomůcky. K jejímu formálnímu pojetí v podobě série drobných simulací reálných rizik v prostředí internetu mě inspirovala jak teorie zkušenostní pedagogiky, tak současná praxe některých českých iniciativ zaměřených na prevenci rizikového chování a komunikace na internetu. Zpracovanou metodiku výukové pomůcky připojuji k práci v příloze.

Pro zkoumání kompetencí sociálně znevýhodněných dětí k předcházení a řešení rizikových situací na internetu jsem zvolila metodu zúčastněného pozorování. K navození takových podmínek, za jakých jsem mohla realizovat výzkum, mi sloužila navržená výuková pomůcka aplikovaná na vzorek zkoumané populace. Jednalo se o skupinu dětí docházejících do nízkopražského klubu provozovaného obecně prospěšnou společností Člověk v tísni. Pro potřeby kvantifikace sebraných dat jsem do každé ze simulací implementovala test chování vycházející z doporučení odborníků na online bezpečnost, abych mohla následně vyhodnotit, zda se pozorované subjekty chovaly dle těchto doporučených norem či nikoliv.

Zkoumaná skupina dětí ve většině případů řešila testy neúspěšně, a tak mohu prohlásit, že jsem potvrdila stanovenou hypotézu, že *děti ze sociálně znevýhodněného prostředí nejsou dostatečně vybavené kompetencemi k předcházení a řešení rizikových situací na internetu*. Během realizovaného workshopu s dětmi jsem rovněž vyzorovala jejich nedostatečné dovednosti v ovládání výpočetní techniky. Na základě rozhovorů s dětmi a rešerší školních vzdělávacích programů jimi navštěvovaných škol usuzuji, že nejsou doma ani ve škole systematicky vedeny k bezpečné a efektivní práci s počítačem a internetem.

Přínos diplomové práce vidím v navržení možného způsobu vzdělávání sociálně znevýhodněných dětí k bezpečnému chování na internetu a zejména bezpečné komunikaci s jeho ostatními uživateli. Smysluplnou návazností na tuto práci by bylo zejména otestování

vzdělávacího potenciálu navržené metodiky, její rozvíjení a hledání nových příležitostí pro uplatnění tohoto modelu v mimoškolních zájmových a vzdělávacích aktivitách nejen pro znevýhodněné děti.

Seznam použitých zdrojů

AGENTURA PRO SOCIÁLNÍ ZAČLEŇOVÁNÍ, ČLOVĚK V TÍSNI a ODBOR BEZPEČNOSTNÍ POLITIKY MVČR, 2009. *Příručka pro sociální integraci* [online]. Praha: Úřad vlády ČR [cit. 2013-10-16]. ISBN 978-80-7440-014-8. Dostupné z:

<http://www.mvcr.cz/clanek/prehled-dokumentu.aspx>

BARTOSZ, Jakub, 2009. Soud potrestal zneužití jednadvaceti chlapců osmi lety vězení. *iDNES.cz*. Zprávy [online]. Praha: MAFRA, 5. února 2009. [cit. 2013-11-22]. Dostupné z:

http://zpravy.idnes.cz/soud-potrestal-zneuzeni-jednadvaceti-chlapcu-osmi-lety-vezeni-pvv-/krimi.aspx?c=A090205_101224_krimi_jba

BLÁHA, Arnošt Inocenc, 1933. *Dítě a prostředí*. V Praze: Státní nakladatelství. Knihovna rodičů, Svazek 17.

BOŘKOVEC, Matouš, 2013. Jak poznat sociální znevýhodnění dítěte? In: *Mají na to! Jak podpořit sociálně znevýhodněné děti na ZŠ*. [online]. Praha: Člověk v tísni, Programy sociální integrace [cit. 2013-10-22]. Dostupné z: http://www.clovekvtisni.cz/uploads/file/1370963166-majinato_web.pdf

Brand ambassador, 2013. In: Wikipedia: the free encyclopedia [online]. St. Petersburg (Florida): Wikipedia Foundation, 11. 12. 2006, last modified on 17. 11. 2013 [cit. 2013-11-25]. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/Brand_ambassador#Brand_advocate

BRANDER, Patricia, 2006. *Kompas: Manuál pro výchovu mládeže k lidským právům*. 1. vydání. Praha: MLÁDEŽ. ISBN 80-7203-827-3.

BROTSKY, Sarah R. a David GILES, 2007. Inside the "Pro-ana" Community: A Covert Online Participant Observation. *Eating Disorders* [online]. 2007, Mar, roč. 15, č. 2, s. 93-109 [cit. 2013-10-16]. ISSN: 1064-0266. Dostupné z:

<http://ehis.ebscohost.com.ezproxy.is.cuni.cz/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=9418fa18-68cc-4817-a61a-880d10ef40ca%40sessionmgr111&vid=2&hid=6>

CEBE, Jan et al., 2011. *Stav mediální gramotnosti v ČR: FÁZE II*. Výzkum úrovně mediální gramotnosti obyvatelstva do 15 let [online]. © Rada pro rozhlasové a televizní vysílání, listopad 2011 [cit. 2013-10-27]. Dostupné z: <http://www.rrtv.cz/cz/static/prehledy/medialni-gramotnost/vysledky-studie-do-15.pdf>

CENTRUM PREVENCE RIZIKOVÉ VIRTUÁLNÍ KOMUNIKACE Pedagogické fakulty Univerzity Palackého (Centrum PRVoK), ©2010-2013. Sexting a právo. *Sexting.cz - vše, co chcete vedet o sextingu* [online]. Centrum PRVoK Pdf, Univerzita Palackého v Olomouci [cit. 2013-11-27]. Dostupné z: <http://www.sexting.cz/>

CENTRUM PREVENCE RIZIKOVÉ VIRTUÁLNÍ KOMUNIKACE Pedagogické fakulty Univerzity Palackého (Centrum PRVoK), ©2008-2013. *E-Bezpečí* [online]. Centrum PRVoK Pdf, Univerzita Palackého v Olomouci [cit. 2013-10-22]. Dostupné z: <http://www.e-bezpeci.cz/>

CZI, s.r.o., 2013. *Horká linka* [online]. [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://www.horkalinka.net/>.

ČESKÁ NÁRODNÍ AGENTURA MLÁDEŽ, 2013. Metody NFV. *Neformální vzdělávání* [online]. [cit. 2013-11-23]. ČNA Mládež. Dostupné z: <http://www.neformalnivzdelavani.cz/metody-nfv/>

ČESKÁ SPOŘITELNA, A.S., MICROSOFT, S.R.O. a SEZNAM.CZ, A.S., ©2000-2010. *Bezpečný internet.cz* [online]. [cit. 2013-10-22]. Dostupné z: <http://www.bezpecnyinternet.cz/>

ČESKO, 2009. Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník. In: *Sbírka zákonů*. 8. 1. 2009, částka 11. ISSN 1211-1244.

ČESKO, 2005. Vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných. In: *Sbírka zákonů*. 9. února 2005, částka 20. ISSN 1211-1244.

ČESKO, 2004. Zákon č. 561/2000 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). In: *Sbírka zákonů*. 24. 9. 2004, částka 190. ISSN 1211-1244.

ČESKO, 2000. Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů. In: *Sbírka zákonů*. 25. 4. 2000, částka 32. ISSN 1211-1244.

ČESKO, 1948. Zákon č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství (školský zákon). In: *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. 10. 5. 1948.

ČLOVĚK V TÍSNI O.P.S., ©2013a. Sociální integrace. *Člověk v tísní* [online]. Člověk v tísní [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://www.clovekvtisni.cz/cs/socialni-prace>

ČLOVĚK V TÍSNI O.P.S., ©2013b. Volný čas. *Člověk v tísní* [online]. Člověk v tísní [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://www.clovekvtisni.cz/cs/socialni-prace/pobocka/praha/volny-cas-7>

ČSN ISO 690, 2011. *Informace a dokumentace – Pravidla pro bibliografické odkazy a citace informačních zdrojů*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2011. Třídící znak 01 0197.

ČTK, 2008. Násilný obsah videí na internetu. *Marketing & Media* [online]. Praha: IHNED, 31. 1. 2008 [cit. 2013-11-20]. ISSN 1213-7693. Dostupné z: <http://mam.ihned.cz/c1-22865230-nasilny-obsah-videi-na-internetu>

DAILY MAIL REPORTER, 2013. 'What is overweight for a 13-year-old girl?' Web searches and journal entries reveal how Florida girl was worn down by female bullies for TWO YEARS before she killed herself. *Mail Online* [online]. London: Associated Newspapers Ltd, 14 September 2013 [cit. 2013-11-20]. Dostupné z: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2420424/Rebecca-Ann-Sedwick-Computer-searches-Florida-girl-killed-bullied-online-TWO-YEARS.html>

DISMAN, Miroslav, 2008. *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele*. 3.vyd. Praha: Karolinum, 374 s. ISBN 80-246-0139-7.

E-BEZPEČÍ, 2013. Vzdělávací akce pro žáky 2. stupně ZŠ a studenty SŠ. *Nabídka vzdělávacích akcí projektu E-Bezpečí* [online]. [cit. 2013-11-22]. Dostupné z: <http://vzdelavani.e-bezpeci.cz/?akce=kurz1&>

ECKERTO VÁ, Lenka a Daniel DOČEKAL, 2013. *Bezpečnost dětí na internetu: rádce zodpovědného rodiče*. 1. vyd. Brno: Computer Press. ISBN 978-80-251-3804-5.

EUROPEAN LEADERSHIP & ACADEMIC INSTITUTE V.O.S. (ELAI), ©2013. *In(ternet) generation* [online]. IN-Generation [cit. 2013-10-22]. Dostupné z: <http://www.in-generation.com/cs/>

EUROPEAN SCHOOLNET, 2013. *Insafe* [online]. [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://www.saferinternet.org/>

FILECCIA, Marco et al., 2012. *Was tun bei Cyber-Mobbing? Zusatzmodul zu Knowhow für junge User: Materialien für den Unterricht* [online]. 4. vyd. Düsseldorf: Landeszentrale für Medien und [cit. 2013-10-27]. Dostupné z: <http://www.bezpecne-online.cz/finish/3-materialy-pro-ucitele/8-jak-zvladnout-kybersikanu>

FINDAHL, Olle, 2009. *Preschoolers and The Internet: Will children start to use Internet when they start walking?* [online]. London: World Internet Institute, presented at the EU-kids online conference [cit. 2013-10-03]. Dostupné z: [http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20I%20\(2006-9\)/Conference%20Papers%20and%20abstracts/Emerging%20Issues/Findahl.pdf](http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20I%20(2006-9)/Conference%20Papers%20and%20abstracts/Emerging%20Issues/Findahl.pdf)

FÍŠEROVÁ, Hana, 2011. Sociálně znevýhodněný žák. In: *Metodický portál: Wiki* [online]. 2011, 19:49, 6. Červenec 2011 [cit. 2013-11-15]. ISSN 1802-4785. Dostupné z: http://wiki.rvp.cz/index.php?title=Knihovna/1.Pedagogick%C3%BD_lexikon/S/Soci%C3%A1ln%C4%9B_znev%C3%BDhodn%C4%9Bn%C3%BD_%C5%BE%C3%A1k

FÖLDI, László, 2012. Mapping study on campaigns against hate-speech online. In: Council of Europe. *Starting Points for Combating Hate Speech Online: Three studies about online hate speech and ways to address it* [online]. [Strasbourg]: Council of Europe, Youth Department, November 2012. Dostupné z: <http://act4hre.coe.int/eng/No-hate-speech-movement/Studies-and-Research/Council-of-Europe>

HANUŠ, Radek a Lenka CHYTILOVÁ, 2009. *Zážitkově pedagogické učení*. Vyd. 1. Praha: Grada, 192 s. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-2816-2.

HASEBRINK, Uwe, Anke GÖRZIG, Leslie HADDON, Veronika KALMUS a LIVINGSTONE, Sonia, 2011. *Patterns of risk and safety online: In-depth analyses from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries*. LSE, London: EU Kids Online. ISSN 2045-256X. Dostupné z: [http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20\(2009-11\)/EUKidsOnlineIIRports/D5%20Patterns%20of%20risk.pdf](http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20(2009-11)/EUKidsOnlineIIRports/D5%20Patterns%20of%20risk.pdf)

HAUSNER, Milan et al., 2009. *Škola pro 21. století. „Škola21“*. Akční plán pro realizaci „Koncepce rozvoje informačních a komunikačních technologií ve vzdělávání pro období 2009 – 2013“ (usnesení vlády č. 1276/2008) [online]. MŠMT sekretariát NM2, duben 2009 [cit. 2013-10-25]. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/soubory/tiskove_zpravy/Akcni_plan_Skola_21.pdf

- HNÍKOVÁ, Eva, 2011. Obejdeme se bez zvláštních škol? *Lidové noviny*. Akademie. Praha: MAFRA, 29. 11. 2011. ISSN: 0862-5921. Dostupné také z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/obejdeme-se-bez-zvlastnich-skol>
- HOUSER, František. 1907. *Výdělečná práce školních dětí*. Praha: Dědictví Komenského, září 1907, 156 s. Dítě, č. 73.
- HULANOVÁ, Lenka Veličková, 2012. Kybergrooming a kyberstalking. In: *Děti a online rizika*. Praha: Sdružení Linka bezpečí. ISBN: 978-80-904920-3-5.
- INTERNATIONAL NETWORK AGAINST CYBERHATE (INACH), 2013. *INACH: bringing the online in line with human rights* [online]. MAGNETA [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://www.inach.net/>
- INHOPE ASSOCIATION, 1999. *INHOPE* [online]. INHOPE [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://www.inhope.org/fns/copyright.aspx>
- IQ ROMA SERVIS O.S., 2012. *IQ Roma Servis* [online]. IQ Roma Servis [cit. 2013-11-20]. Dostupné z: <http://www.iqrs.cz/cs>
- JEŘÁBEK, Jaroslav et al., 1996. *Vzdělávací program základní škola* [online]. MŠMT, 30. 4. 1996 [cit. 2013-11-28]. Dostupné z: <http://rvp.cz/informace/dokumenty-rvp/rvp-zv>
- JIRÁSEK, Ivo, 2003. Vymezení pojmu zážitková pedagogika. In: *Prázdninová škola Lipnice. Gymnasion: časopis pro zážitkovou pedagogiku*. Vol. 1, iss. 3., s. 6-16.
- KNOBLOCHOVÁ, Dominika, 2013. Rozhovor s Dominikou Knoblochovou, koordinátorkou klubu Objevitel, PSI, Člověk v tísni, o.p.s. Praha, 13. 11. 2013.
- KOLÁŘ, Michal, 2001. *Bolest šikanování*. 1. vyd. Praha: Portál. 255 s. ISBN 80-7178-513-X.
- KOPECKÝ, Kamil, 2010a. Nebezpečí zvané kybergrooming I. *Metodický portál: Články* [online]. 01. 11. 2010 [cit. 2013-10-06]. ISSN 1802-4785. Dostupné z: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/9741/NEBEZPECI-ZVANE-KYBERGROOMING-I.html>
- KOPECKÝ, Kamil, 2010b. Nebezpečí zvané kybergrooming II – metody manipulace. *Metodický portál: Články* [online]. 30. 11. 2010, [cit. 2013-11-26]. ISSN 1802-4785. Dostupné z: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/z/9985/NEBEZPECI-ZVANE-KYBERGROOMING-II---METODY-MANIPULACE.html>
- KOPECKÝ, Kamil, 2010c. Nebezpečí zvané kybergrooming III – osobní schůzka. *Metodický portál: Články* [online]. 02. 12. 2010, [cit. 2013-11-26]. ISSN 1802-4785. Dostupné z: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/z/9987/NEBEZPECI-ZVANE-KYBERGROOMING-III---OSOBNI-SCHUZKA.html>
- KOPECKÝ, Kamil, 2012. Prevence kyberšikany pohledem E-Bezpečí. *Slideshare* [online]. 10. 11. 2012, [cit. 2013-11-26]. Dostupné z: <http://www.slideshare.net/kopecyk/prevence-kyberikany-pohledem-ebezpe>

- KOPECKÝ, Kamil a Martin KOŽÍŠEK, 2013. *Výzkum rizikového chování českých dětí v prostředí internetu 2013* [online]. Seznam.cz, Bezpečný internet.cz, Univerzita Palackého v Olomouci [cit. 2013-10-27]. Dostupné z: http://www.bezpecnyinternet.cz/ke-stazeni/bezpecny_internet_prezentace.pdf
- KOPECKÝ, Kamil, René SZOTKOWSKI a Veronika KREJČÍ, 2012. *Nebezpečí internetové komunikace III*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-3087-4.
- KOTZ, Pete, 2009. Hope Witsell, 13, Commits Suicide Due to Bullying Over Topless Photo She Sexted. *True Crime Report* [online]. Voice Media Group Inc., December 2, 2009. [cit. 2013-11-27]. Dostupné z: http://www.truecrimereport.com/2009/12/hope_witsell_13_commits_suicid.php
- KREJČÍ, Veronika, 2013. Telefonický rozhovor s Veronikou Krejčí, vedoucí oddělení vzdělávání v Centru prevence rizikové virtuální komunikace. Praha, 2. 12. 2013.
- KREJČOVÁ, Lenka Morávková, 2013a. Nápravy SPU v souvislosti se sociálním znevýhodněním. In: *Mají na to! Jak podpořit sociálně znevýhodněné děti na ZŠ*. [online]. Praha: Člověk v tísni, Programy sociální integrace. Dostupné z: http://www.clovekvtisni.cz/uploads/file/1370963166-majinato_web.pdf
- KREJČOVÁ, Lenka Morávková, 2013b. Trénink soustředění a pozornosti. In: *Mají na to! Jak podpořit sociálně znevýhodněné děti na ZŠ*. [online]. Praha: Člověk v tísni, Programy sociální integrace. Dostupné z: http://www.clovekvtisni.cz/uploads/file/1370963166-majinato_web.pdf
- LEANDER, Lina, Sven Å. CHRISTIANSON a Pär Anders GRANHAG, 2008. Internet-initiated sexual abuse: Adolescent victims' reports about on- and off-line sexual activities. *Applied Cognitive Psychology*. Vol. 22, iss. 9, s. 1260-1274. DOI: 10.1002/acp.1433.
- LIVINGSTONE, Sonia, 2009. Debating children's susceptibility to persuasion – where does fairness come in? A commentary on the Nairn and Fine versus Ambler debate. *International Journal of Advertising* [online]. United Kingdom: Warc, vol. 28, iss. 1, s. 169-178 [cit. 2013-10-27]. Dostupné z: http://eprints.lse.ac.uk/48967/1/Livingstone_Debating_childrens_susceptibility_2008.pdf
- LIVINGSTONE, Sonia, HADDON, Leslie, GÖRZIG, Anke and ÓLAFSSON, Kjartan, 2011. *Risks and safety on the internet: the perspective of European children: full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries* [online]. London, UK: EU Kids Online Network [cit. 2013-10-03]. ISSN 2045-256X. Dostupné z: <http://eprints.lse.ac.uk/33731/1/Risks%20and%20safety%20on%20the%20internet%28Isero%29.pdf>
- MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY ČESKÉ REPUBLIKY (MŠMT), 2013. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. (verze platná od 1. 9. 2013) úplné znění upraveného RVP ZV [online]. Praha: MŠMT. 142 s. [cit. 2013-10-25]. Dostupné z: <http://nuv.cz/ramcove-vzdelavaci-programy/upraveny-rvp-zv>

MINISTERSTVO VNITRA ČESKÉ REPUBLIKY (MVČR), [2010]. *Identifikace zásadních problémů v oblasti sociálního vyloučení* [online]. Ministerstvo vnitra České republiky [cit. 2013-11-25]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/prehled-dokumentu.aspx>

NÁRODNÍ CENTRUM BEZPEČNĚJŠÍHO INTERNETU (NCBI), 2012a. *Bezpečně-online.cz* [online]. NCBI [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://www.bezpecne-online.cz/>

NÁRODNÍ CENTRUM BEZPEČNĚJŠÍHO INTERNETU (NCBI), ©2012b. *NCBI: Národní centrum bezpečnějšího internetu* [online]. NCBI [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://www.ncbi.cz/>

NÁRODNÍ CENTRUM BEZPEČNĚJŠÍHO INTERNETU (NCBI), 2012c. *Nezákonný a nevhodný obsah na internetu: Metodický materiál pro pedagogické pracovníky* [online]. NCBI [cit. 2013-10-15]. Dostupné z: <http://www.ncbi.cz/category/6-metodiky-ucebni-materialy?download=39>

NÁRODNÍ CENTRUM BEZPEČNĚJŠÍHO INTERNETU (NCBI), 2012d. *Šikana v mobilních telefonech? Outing, happy slapping & spol.* *Bezpečně-online.cz* [online]. NCBI [cit. 2013-10-27]. Dostupné z: <http://www.bezpecne-online.cz/pro-rodice-a-ucitele/teenageri-a-komunikace-na-internetu/sikana-v-mobilnich-telefonech-outing-happy-slapping-a-spol.html>

NÁRODNÍ CENTRUM BEZPEČNĚJŠÍHO INTERNETU (NCBI), ©2013a. *Proti nenávisti* [online]. NCBI [cit. 2013-10-22]. Dostupné z: <http://protinenavisti.cz/>

NÁRODNÍ CENTRUM BEZPEČNĚJŠÍHO INTERNETU (NCBI), ©2013b. *Saferinternet.cz* [online]. NCBI [cit. 2013-10-20]. ISSN 1803-9219. Dostupné z: <http://www.saferinternet.cz/>

POLICIE ČR, ©2010. *Formulář pro hlášení závadového obsahu a aktivit v síti internet* [online]. Policie ČR [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://aplikace.policie.cz/hotline/>

PRENSKY, Marc, 2011. *Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon* [online]. MCB University Press, October 2001, roč. 9, č. 5, s. 1–6 [cit. 2013-10-25]. ISSN 1074-8121. Dostupné z: <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>

PRIEBE, Gisela, Kimberly J. MITCHELL a David FINKELHOR, 2013. *To tell or not to tell? Youth's responses to unwanted Internet experiences.* *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*. Roč. 7, č. 1, article 1 [cit. 2013-10-25]. DOI: 10.5817/CP2013-1-6. Dostupné z: <http://www.cyberpsychology.eu/view.php?cisloclanku=2013011603>

Pro-ana, 2013. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. St. Petersburg (Florida): Wikipedia Foundation, 11. 12. 2006, last modified on 10. 11. 2013 [cit. 2013-11-25]. Dostupné z: <http://en.wikipedia.org/wiki/Pro-ana>

Product placement, 2013. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. St. Petersburg (Florida): Wikipedia Foundation, 11. 12. 2006, last modified on 16. 11. 2013 [cit. 2013-11-25]. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/Product_placement

PRŮCHA, Jan, 2009. *Pedagogická encyklopedie*. Vyd. 1. Praha: Portál. 935 s. ISBN 978-80-7367-546-2.

PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a MAREŠ, 2003. *Pedagogický slovník*. 4., aktualiz. vyd. Praha, 322 s. ISBN 80-717-8772-8.

RANGLOVÁ, Karolína, 2013. Culture-free vzdělávací metody. In: *Mají na to! Jak podpořit sociálně znevýhodněné děti na ZŠ*. [online]. Praha: Člověk v tísni, Programy sociální integrace [cit. 2013-10-22]. Dostupné z: http://www.clovekv tisni.cz/uploads/file/1370963166-majinato_web.pdf

SANTOŠKA, 2013. *Školní vzdělávací program pro základní vzdělávání: Základní školy a mateřské školy Praha 5 - Smíchov, U Santošky 1/1007* [online]. Praha: Santoška, 29. 8. 2013 [cit. 2013-10-28]. Dostupné z: <http://www.santoska.cz/skolni-vzdelavaci-program/item/58-skolni-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vdelavani>

SDRUŽENÍ LINKA BEZPEČÍ, ©2010. *Pomoc online.cz*. Linka bezpečí [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://www.pomoc-online.cz/>

SEZNAM.CZ, A.S., ©1996–2011a. Desatero bezpečného internetu. *Seznam se bezpečně* [online]. Seznam.cz [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://www.seznamsebezpecne.cz/desatero>

SEZNAM.CZ, A.S., ©1996–2011b. *Seznam se bezpečně* [online]. Seznam.cz [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://www.seznamsebezpecne.cz/>

SØNNESYN, Gunvor, [2011]. *Metodologie grunlaget: Model pojmového vyučování* [online]. [Praha]: Člověk v tísni [cit. 2013-11-20]. Dostupné z: http://www.clovekv tisni.cz/uploads/file/1367236946-grunlaget%20FINAL_komprim.pdf

SPOLEČNOST TADY A TEDĚ, O.P.S, 2013. *Společnost Tady a teď* [online]. Společnost Tady a teď [cit. 2013-11-20]. Dostupné z: <http://www.tadyated.org/>

STIFTUNG DIGITALE CHANCEN - DIGITAL OPPORTUNITIES FOUNDATION (SDCH-DOF), 2012. *SocialWeb – SocialWork* [online]. SDCH-DOF [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://www.socialweb-socialwork.eu/>

ŠIMÁČEK, Martin, 2011. *Strategie boje proti sociálnímu vyloučení na období 2011 – 2015* [online]. Praha: Úřad vlády ČR [cit. 2013-10-20]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/dokument-vlada-schvalila-strategii-boje-proti-socialnimu-vyloucení>

ŠVARCOVÁ, Iva, 2006. *Mentální retardace*. 3.vyd. Praha: Portál. ISBN: 80-7367-060-7.

ÚŘAD VLÁDY ČR, © 2013. Vzdělávání. *Agentura pro sociální začleňování* [online]. Úřad Vlády ČR [cit. 2013-11-15]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/vzdelavani/>

VALIŠOVÁ, Alena a Hana KASÍKOVÁ, 2007. *Pedagogika pro učitele: podoby vyučování a třídní management, osobnost učitele a jeho autorita, inovace ve výuce, klíčové kompetence ve vzdělávání, práce s informačními prameny, pedagogická diagnostika*. Vyd. 1. Praha: Grada, 402 s. ISBN 978-802-4717-340.

Seznam tabulek

Tabulka 1	Kvantifikovaná data z prvního pozorování zaměřeného na sdělování osobních a kontaktních údajů.....	51
Tabulka 2	Kvantifikovaná data z druhého pozorování zaměřeného na zveřejňování osobních a kontaktních údajů.....	53
Tabulka 3	Kvantifikovaná data ze třetího pozorování zaměřeného na schopnost vyhodnocení komunikace s cizí osobou na internetu jako rizikového.....	54
Tabulka 4	Kvantifikovaná data ze čtvrtého pozorování zaměřeného na schopnost dětí udržet svá data na internetu v soukromí.....	55
Tabulka 5	Kvantifikovaná data z pátého pozorování zaměřeného na schopnost dětí zastavit projevy kyberšikany.....	57
Tabulka 6	Shrnutí dat vztahujících se k první pracovní hypotéze.....	58
Tabulka 7	Shrnutí dat vztahujících se ke druhé pracovní hypotéze.....	58
Tabulka 8	Shrnutí dat vztahujících se ke třetí pracovní hypotéze.....	59
Tabulka 9	Shrnutí dat vztahujících se k páté pracovní hypotéze.....	60
Tabulka 10	Shrnutí dat vztahujících se k šesté pracovní hypotéze.....	61
Tabulka 11	Shrnutí dat vztahujících se k sedmé pracovní hypotéze.....	61

Seznam zkratk

MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
RVP ZV	Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání
PRVoK	Prevence rizikové virtuální komunikace

Příloha

Metodika bezpečného chování dětí na internetu

Tato metodika byla navržena k použití v rámci neformálního vzdělávání dětí ze sociálně znevýhodněného prostředí s cílem vybavit je **kompetencemi k předcházení a řešení rizikových situací na internetu**. Asi 90minutový workshop doporučuji realizovat v malých skupinách dětí prvního i druhého stupně základních škol, které již běžně přicházejí do styku s internetem a mají tak základní povědomí o moderních komunikačních kanálech, sociálních sítích apod.

Při práci s dětmi s poruchami koncentrace pozornosti případně kombinovanými se SPU je nezbytná individuální práce s dětmi ve skupině. Proto považuji za důležité, aby lektor vedoucí workshop s dětmi dlouhodobě pracoval a znal jejich **specifické potřeby** nebo úzce spolupracoval s takovým koordinátorem, který s danými dětmi dlouhodobě pracuje. U mladších dětí na prvním stupni základní školy vidím přínos i v zapojení současně několika asistentů, kteří by pomáhali dětem překonávat obtíže při práci s výpočetní technikou i případné jazykové bariéry.

Metodika vychází z principů zkušenostního učení a skládá se z **pěti simulací potenciálně rizikových situací**, se kterými se děti na internetu mohou setkat. Každá z aktivit má přibližně následující průběh:

1. lektor uvede děti do situace, představí problém k řešení a motivuje je k práci,
2. děti řeší předložený problém,
3. lektor sám nebo společně s dětmi dává zpětnou vazbu na navržená řešení formou nastínění možného vyústění reálné situace,
4. děti navrhnou nové - lepší řešení problému.

Jako teoretický základ pro práci s touto metodikou slouží kapitola 2 *Bezpečnost na internetu* této diplomové práce a případně i další zdroje, na které text odkazuje.

1. Seznamte se: kybergroomer

- *cíl aktivity:* Simulace děti seznamuje s fenoménem anonymity internetu a ukazuje jim, jak snadno si lze vytvořit alternativní identitu a získat cizí důvěru. Děti se v praxi seznámí s jedním z modelů sociálního inženýrství a jeho možnými následky.
- *popis:* Lektor uvádí děti do situace, ve které internet hraje důležitou úlohu při socializaci, poznávání nových lidí i udržování a utužování stávajících kontaktů. Zapojuje děti do výčtu aktivit, které k tomu účelu slouží – aktivita na sociálních sítích, sdílení obrázků a videí, jejich vzájemné komentování, komunikace skrze chat a e-mail, a motivuje děti ke sdílení vlastních zkušeností s danými nástroji.

Lektor děti motivuje, aby si představily, jak vypadá jejich komunikace na chatu s někým, koho právě potkaly. Pak jim předloží počítač s otevřeným instant messengerem, na kterém již čeká přihlášený nový kamarád-pomocník v roli kybergroomera. Děti dostanou za úkol zkusit se s ním bavit stejně, jako kdyby seděly doma u svého počítače, jak jsou zvyklé. Lektor je pouze v roli technické podpory při práci s počítačem a nechává dětem volné ruce.

Pomocník přihlášený na chatu má za úkol vydávat se za vrstevníka dětí a vytvářet si v průběhu konverzace takovou identitu, aby působil atraktivně jako potenciální nový kamarád. Snaží se získat si důvěru dětí, vylákat z nich zneužitelné informace (osobní, kontaktní údaje, fotografie, informace o škole apod.) a vylákat je na osobní schůzku.

Ve vhodné chvíli lektor aktivitu ukončuje a ptá se dětí, s kým se seznámily, jaké informace se o novém kamarádovi dozvěděly. Vzápětí pomocník přichází do místnosti nebo se s ním spojujeme pomocí webové kamery a odhalujeme jeho skutečnou identitu. Následuje krátká debata o tom, proč se vlastně vydává za někoho jiného, a co by se mohlo stát, kdyby někdo z dětí na schůzku s ním šel. Zhodnotíme i informace, které o sobě děti prozradily a k čemu je může kybergroomer zneužít. Lektor děti motivuje, aby se zamyslely nad tím, co by udělaly ve stejné situaci jinak.

Pokud dítě dodržuje zásady bezpečného používání internetu, nesmluví si s kybergroomerem osobní schůzku, nesděljuje osobní ani kontaktní údaje.

- *pomůcky:* počítače pro děti, počítač pro asistenta/y, účty na instant messengeru pro děti i asistenta/y

2. Kde bydlíš?

- *cíl aktivity*: Simulace dětem nabízí zpětnou vazbu na rozsah a hloubku informací, které o sobě sdělují na svých veřejných profilech na sociálních sítích.
- *popis*: Lektor přednese téma sociálních sítí, ptá se dětí, které sociální sítě znají a na kterých mají svůj vlastní profil. Dále rozvíjí diskusi na téma soukromí na sociálních sítích a veřejně zobrazovaných informacích.

V rámci simulace se děti registrují do nové sociální sítě „Fejskuk“ a vyplňují si informace do svého profilu. Nejdříve děti navzájem a pak i lektor nebo vhodný nezávislý pozorovatel dává dětem zpětnou vazbu na vhodnost uvedených informací na profilu a uvádí příklady z praxe, jak je možné dané informace zneužít.

Na závěr lektor děti motivuje ke společnému návrhu, které z informací je vhodné mít na veřejném profilu. Odborníci doporučují, aby o sobě mladší děti na internetu nezveřejňovali žádné osobní údaje včetně fotografie obličeje, jména, věku, adresy, školy, telefonního čísla či jiného kontaktu. Např. ve veřejných chatovacích místnostech si dítě vystačí s přezdívkou. Jiná je situace tehdy, pokud dítě po internetu soukromě komunikuje s osobou známou i mimo prostředí internetu.

- *pomůcky*: předtištěné nebo elektronické registrační formuláře z následující strany

Registrace do Fejskuku

Pro registraci vyplňte údaje na veřejný profil:

Kontaktní údaje:

Jméno:	<input type="text"/>	Příjmení:	<input type="text"/>
Datum narození:	<input type="text"/>	Škola:	<input type="text"/>
Město:	<input type="text"/>	Ulice a č.p.:	<input type="text"/>
E-mail:	<input type="text"/>	Skype:	<input type="text"/>
Telefon:	<input type="text"/>	ICQ:	<input type="text"/>

Co máte rád/a:

Koníčky:	<input type="text"/>
TV pořady:	<input type="text"/>
Muzika:	<input type="text"/>

Nastavení soukromí:

Vaše fotografie si smí prohlížet:	<i>všichni</i>	☐	<i>/jen přátelé</i>	☐
Vaše příspěvky a komentáře smí prohlížet:	<i>všichni</i>	☐	<i>/jen přátelé</i>	☐
Zprávy vám mohou posílat:	<i>všichni</i>	☐	<i>/jen přátelé</i>	☐

Děkujeme za registraci,

vítejte na Fejskuku!

3. Chceš si přivydělat?

- *cíl aktivity:* Simulace má vést děti ke kritické percepci informací na internetu a pomoci jim nahlédnout lež jako běžnou součást internetového obsahu. Na příkladu časté praktiky lákání fotografií a informací od dětí za úplatu mají děti zjistit, že nelze důvěřovat informacím z neznámých neověřených zdrojů.
- *popis:* Lektor dětem přednese téma internetu jako zdroje pracovních nabídek, brigád a přivýdělků. Ptá se dětí na zkušenosti jich samotných i jejich přátel a nejbližšího okolí s touto možností využívání internetu.

Samotnou náplň drobné aktivity tvoří návrh řešení situace, ve které děti dostanou z neznámé e-mailové adresy lákavou nabídku na přivýdělek. Jedná se o v praxi často využívanou formu manipulace dětí. Ústředním tématem jsou fotografie. Manipulátor z dětí láká jejich fotografie na ukázkou s příslibem brigády formou focení módních nebo jiných fotografií za lákavou finanční obměnu. V případě této simulace odesílatel od dětí navíc požaduje některé osobní údaje, jako je věk nebo navštěvovaná škola.

Děti navržené řešení lektor rozvede a nastíní možný vývoj takové situace. V případě odeslání fotografií a dalších osobních údajů v podobě jména, věku a navštěvované školy se děti stávají snadným cílem útoků i mimo prostředí internetu. Pokud by odesílatel z dětí vylákal dokonce citlivé fotografie, mohl by je snadno vydírat a požadovat další podobný materiál pod pohrůzkou zveřejnění fotografií. Jako ukázkou takového příběhu lektor může pustit úryvek z druhého filmu Seznam se bezpečně.

Vhodným řešením je rozhodnout se na zprávu neodpovídat a ideálně o ní říct i rodičům nebo učiteli. Naopak nevhodné řešení je na podobnou zprávu reagovat nebo dokonce poskytovat požadované osobní údaje včetně fotografií.

- *pomůcky:* text e-mailu v elektronické podobě nebo vytištěný (příklad e-mailu na následující straně), film Seznam se bezpečně, dostupný fotoaparát nebo webkamera, pokud by je děti chtěly využít

Dětský fotomodeling

Doručená pošta x

 jaroslav.maly-foto@email.cz 21:58 (před 10 min) ☆

komu: mně ▾

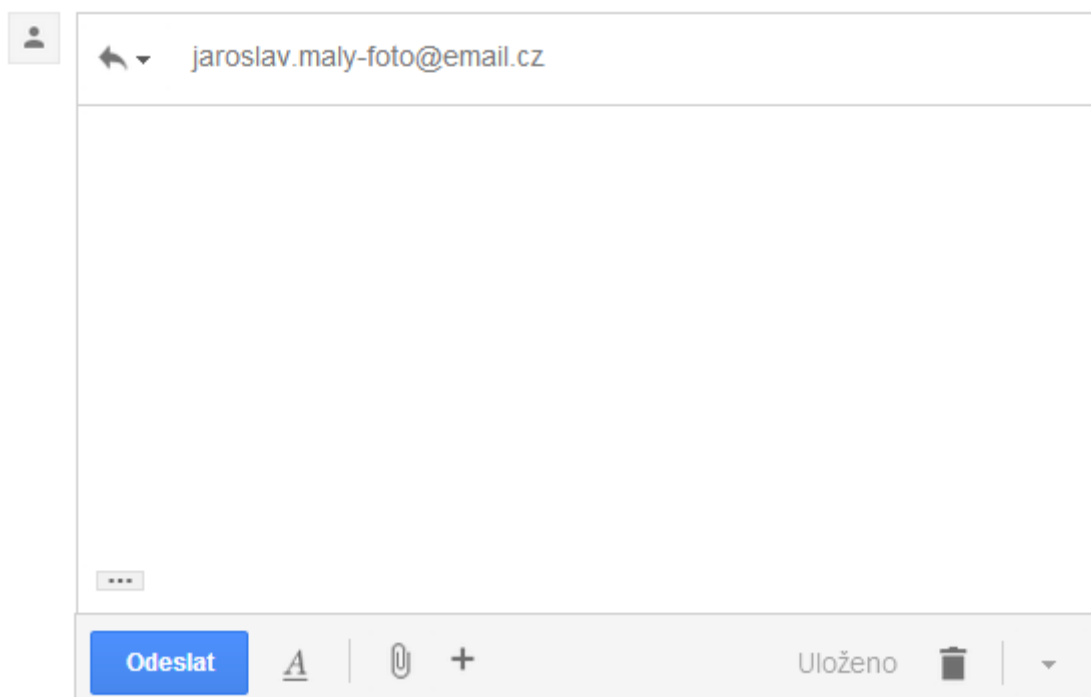
Ahoj kamaráde,

chceš si snadno vydělat **2000 Kč**? Sháníme děti ve věku 6-13 let na **focení do módního časopisu**.

Pošli nám svou **fotografii, jméno, věk a název školy**, do které chodíš. Do konce listopadu vybereme 100 dětí, které pozveme na focení v ateliéru.

Jaroslav Malý

FOTOateliér Jaro
Nepilova 12
Praha 9

4. Vyrábíme neprůstřelné heslo

- *cíl aktivity*: Drobná aktivita učí děti, že heslo je soukromý údaj, který pomáhá chránit naše soukromí a identitu na internetu. Proto nepatří do ruky nikomu cizímu ani těm, ke komu máme důvěru. Aniž by o tom dítě vědělo, může heslo poskytnout agresorovi, který zneužije přístup do jeho účtu např. ke kyberšikaně. Navíc se děti dozví zásady pro tvorbu bezpečného hesla.
- *popis*: Na úvod lektor dětem přednese téma hesla jako bezpečnostního klíče k osobním účtům a informacím. Ptá se dětí, kolik takových hesel mají, jak si svá hesla vybírají a jestli si myslí, že jsou skutečně bezpečná a proč by vlastně měla být. Následně lektor dětem představí, z čeho se skládá bezpečné heslo a co by se v něm nemělo objevit:
 - nepoužívat snadno dostupné údaje (jméno, přezdívka, datum narození)
 - heslo musí mít minimálně 8 znaků
 - je vhodné použít kombinaci znaků (čísla, malá a velká písmena, další znaky ?!@#)
 - pomůcka – „Měla babka 4 jabka a dědoušek jen 2“ = Mb4jadj2

Na základě předchozí debaty lektor vyzve děti, aby si na místě vymyslely nové bezpečné heslo pro svůj účet na sociální síti nebo e-mailu. Každé z dětí si heslo napíše na vlastní podepsaný papír.

Poté lektor vyzve děti, aby svá hesla ukázaly a zkontrolovaly si tak, že jsou opravdu bezpečná. Ptá se, kde chtějí heslo použít, zkusí si ho od dětí opsat nebo je s ním vyfotit. Lektor volně naváže diskusí o tom, jestli je v pořádku, že si hesla vzájemně ukazujeme, opisujeme a fotíme, a co by se mohlo stát, kdyby se heslo dostalo do ruky někomu cizímu.

Pokud se děti se svým heslem svěří (např. i kamarádům), měly by následně reflektovat nevhodnost dalšího využívání takového hesla. Pokud by se dostalo do ruky někomu cizímu, ten by mohl zneužít přístup do účtu, zjistit osobní údaje dítěte nebo se prostřednictvím účtu vydávat za ono dítě za účelem ho poškodit (kyberšikana).

- *pomůcky*: papíry a psací potřeby pro děti, fotoaparát

5. Přišel ti e-mail

- *cíl aktivity:* Tato aktivita dětem představí typické projevy kyberšikany a umožní jim vyzkoušet si kybernetického agresora zastavit. Na závěr se seznámí s odborníky doporučeným a funkčním modelem obrany proti kyberšikaně.
- *popis:* Lektor nadnese téma šikany a kyberšikany – společně s dětmi vyjmenovává její projevy, charakterizuje osobu útočníka a oběti a motivuje děti, aby sdílely své zkušenosti s tímto jevem ze svého okolí, ze školy nebo od přátel.

Pro uvedení do aktivity lektor dětem představí smyšlenou postavu 10letéžačky Hany, která se stala obětí kyberšikany. Ukazuje dětem sérii zpráv, e-mailů a komentářů ze sociálních sítí, které Hana od útočníků pravidelně dostávala. Jedná se o verbální útoky, nenávistné projevy i výhrůžky. Lektor děti vyzývá, aby našly řešení, jak může Hana útoky zastavit.

Během plnění úkolu jsou děti zahrnovány stále novými zprávami. Jde o simulaci časové neohraničenosti útoků v případě kyberšikany. Ve vhodnou chvíli lektor aktivitu ukončí a přistoupí ke zpětné vazbě navržených řešení. Sérii otázek se snaží děti navést na vhodné řešení situace.

Jako ideální postup pro řešení šikany odborníci radí svěřit se rodičům nebo učitelům, zablokovat účty agresora, uchovat zprávy jako důkaz kyberšikany a v závažnějších případech kontaktovat Policii ČR. Vhodným postupem je i kontaktování některé z horkých linek (Linka bezpečí). Naopak nevhodným řešením je odpovídání na šikanózní zprávy.

- *pomůcky:* počítače a založený e-mailový účet a mobilní telefon pro čtení zpráv, připravené texty a ukázky šikanózních projevů (příp. i v tištěné podobě)